

30 ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή,
την παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΚΑΡΔΙΤΣΑ 2010

Επιμελητές έκδοσης: Δημήτριος Σακκής, Αντώνης Αντωνίου, Λάμπρος Γριβέλλας,
Βασιλική Κοζιού - Κολοφωτιά

Copyright: **Κέντρο Ιστορικής και Λαογραφικής Έρευνας «Απόλλων»**
Ομήρου 10 - Τ.Κ. 43100 Καρδίτσα
τηλ. & fax: 24410 72337
e-mail: kozios@ath.forthnet.gr

Εξώφυλλο: Φωτογραφία Δημήτρη Λέτσιου από το βιβλίο της
Μαρούλας Κλιάφα «Γυναίκες της γης», εκδ. Κέδρος, Αθήνα.

Επιμέλεια εξωφύλλου: Κώστας Παππάς
Απόστολος Μαγουλιώτης, Αναπληρωτής Καθηγητής
Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Φωτοστοιχειοθεσία: **Εκτυπωτική Καρδίτσας**
Μ. Αλεξάνδρου 10 - Τ.Κ. 43100 Καρδίτσα
τηλ.: 24410 20257 - fax: 24410 80491
e-mail: ektgr@otenet.gr

ISBN: 978-960-89243-1-4

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

κ.κ. Κύριλλος, Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων
Φώτιος Αλεξάκος, Νομάρχης Καρδίτσας
Δομήνικος Βερίλλης, Δήμαρχος Καρδίτσας
Κωνσταντίνος Γουργουλιάνης, Πρύτανης Παν/μίου Θεσσαλίας
Βασίλειος Αναγνωστόπουλος, Καθηγητής Παν/μίου Θεσσαλίας
Κωνσταντία Μπαντή, Πρόεδρος Συλλόγου Γυναικών Καρδίτσας
Θεοδώρα Μέλλου, Πρόεδρος Παραρτήματος Καρδίτσας της Ένωσης Γυναικών Ελλάδας

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος: **Δημήτριος Σακκής**, Καθηγητής - Πρόεδρος Π.Τ.Π.Ε. Παν/μίου Θεσσαλίας
Αντιπρόεδρος: **Απόστολος Μαγουλιώτης**, Επίκ. Καθηγητής Π.Τ.Π.Ε. Παν/μίου Θεσσαλίας
Γραμματέας: **Βασιλική Κοζιού - Κολοφωτιά**, Εκπαιδευτικός - Μέλος Δ.Σ. και Υπεύθ. Εκδηλώσεων
Κ.Ι.Λ.Ε. «Ο Απόλλων» - Γενική Γραμματέας Ένωσης Πολιτιστικών Συλλόγων
Ταμίας: **Ιωάννης Καλύβας**, Αναπλ. Περιφ. Δ/ντής Εκπ/σης - Προϊστ. Επιστ. και Παιδαγ.
Καθοδήγησης Α/θμιας Εκπ. Νοτ. Αιγαίου
Μέλη: **Στέργιος Βέργος**, Καθηγητής Τμήματος Δασοπονίας και Διαχείρισης Φυσικού
Περιβάλλοντος - Διευθυντής Παραρτήματος Καρδίτσας ΤΕΙ Λάρισας
Βύρων Τάντος, Καθηγητής, Προϊστάμενος Τμήματος Δασοπονίας και Διαχείρισης
Φυσικού Περιβάλλοντος Παραρτήματος Καρδίτσας ΤΕΙ Λάρισας
Γεώργιος Ευθυμίου, Καθηγητής Εφαρμογών Τμήματος Δασοπονίας και Διαχείρισης
Φυσικού Περιβάλλοντος Παραρτήματος Καρδίτσας ΤΕΙ Λάρισας
Γεώργιος Τζέλλος, Διευθυντής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ν. Καρδίτσας
Χρήστος Μουζιουρας, Διευθυντής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ν. Καρδίτσας
Βασίλειος Νίκου, Αντιδήμαρχος Δήμου Καρδίτσας
Κων/νος Φωτάκης, Εκπαιδευτικός, Ειδικός Σύμβουλος Νομαρχ. Αυτ/σης Καρδίτσας
Μένη Παπανικολάου, Πρόεδρος Ένωσης Πολιτιστικών Συλλόγων Ν. Καρδίτσας
Καλλιόπη Αλιβάνογλου - Παπάγγελου, Υπεύθ. Περιβαλ. Εκπ/σης Α/θμιας Εκπ/σης
Ν. Καρδίτσας - Γ. Γραμ. Δ.Σ. Κ.Ι.Λ.Ε. «Ο Απόλλων»
Βασίλειος Κάμπας, Εκπαιδευτικός
Χρήστος Παπακώστας, Διδάσκων ως Ειδ. Επιστήμων στο Τ.Ε.Φ.Α.Α. Παν/μίου Θεσσαλίας

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δημήτριος Σακκής, Καθηγητής και Πρόεδρος Π.Τ.Π.Ε. Παν/μίου Θεσσαλίας
Στέργιος Βέργος, Καθηγητής Τμήματος Δασοπονίας και Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος -
Διευθυντής Παραρτήματος Καρδίτσας ΤΕΙ Λάρισας
Βασίλειος Αναγνωστόπουλος, Καθηγητής Παν/μίου Θεσσαλίας
Απόστολος Μαγουλιώτης, Επίκουρος Καθηγητής Παν/μίου Θεσσαλίας
Τασούλα Τσιλιμένη, Επίκουρος Καθηγήτρια Παν/μίου Θεσσαλίας
Άννα Βιδάλη, Επίκουρος Καθηγήτρια Παν/μίου Θεσσαλίας
Βασίλειος Πανταζής, Λέκτορας Παν/μίου Θεσσαλίας
Γεώργιος Ευθυμίου, Καθηγητής Εφαρμογών Τμήματος Δασοπονίας και Διαχείρισης Φυσικού
Περιβάλλοντος Παραρτήματος Καρδίτσας ΤΕΙ Λάρισας
Αντώνης Α. Αντωνίου, Προϊστάμενος Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Καρδίτσας - Διδάκτωρ Ιστορίας Παν/μίου
Paris 1 - Sorbonne
Λάμπρος Γριβέλλας, Εκπαιδευτικός, τ. Ειδ. Πάρεδρ. Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
Σουλτάνα Κοζιού, Φιλολόγος - Μουσικολόγος - Υποψήφια Διδάκτωρ Παν/μίου Αθηνών

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Ευαγγελία Μπάρκα, Ιδ. υπάλληλος - Μέλος Δ.Σ. Κ.Ι.Λ.Ε. «Απόλλων»
Σοφία Μητρουλιά, Νηπιαγωγός, Μέλος Ε.Ε. Κ.Ι.Λ.Ε. «Απόλλων»
Χρυσάνθη Σαρρή, Νηπιαγωγός - Μέλος Κ.Ι.Λ.Ε. «Απόλλων»
Βασιλική Βαλαράκου, Ασφαλιστική σύμβουλος - Μέλος Κ.Ι.Λ.Ε. «Απόλλων»

Ο ρόλος των γυναικών στην επιτέλεση του δημοτικού τραγουδιού στην περιοχή Καρδίτσας.

Σουλτάνα Κοζιού

Φιλολόγος - Μουσικολόγος

Υπ. Διδάκτωρ Παν/μίου Αθηνών

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας εισήγησης αποτελεί η σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην κυρίαρχη ιδεολογία μιας κοινωνίας για τα φύλα και τις μουσικοχορευτικές της πρακτικές. Η ανάλυση γίνεται σε δύο στάδια και αφορά τις γυναικείες μουσικές δραστηριότητες στα πλαίσια του κοινοτικού παραδοσιακού βίου αλλά και την επαγγελματική παρουσία των γυναικών στη μουσική σκηνή του τόπου. Σκοπός είναι να αναδειχθεί τόσο η πολύτιμη συμβολή των γυναικών στη δημιουργία, τη διατήρηση και τη διάδοση των μουσικών πρακτικών μιας κοινωνίας, όσο και το πώς σ' αυτές αντανακλώνται οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές μεταβολές".

The role of woman in the realization of folk songs in the area of Karditsa

Soultana Koziou

Literature teacher - Musicologist

PHD candidate at the University of Athens

Abstract

The scope of the present introduction constitutes the relation of the interaction between the dominant gender ideology of a society and its musical practices. The analysis is made in two stages and concerns the female musical activities in the context of the communal traditional life but also the professional presence of the women in the musical scene of their place of origin. The aim of this presentation is to promote the contribution of women in the creation, conservation and spread of the musical practices of a society, as well as the reflection of them from the social, economic and cultural changes".

Μόλις στα τέλη της δεκαετίας του '70 και κάτω από την επίδραση του φεμινιστικού κινήματος άρχισε το ενδιαφέρον των ανθρωπιστικών επιστημών για το άλλο μισό του πολιτισμού, αυτό των γυναικών. Ακολουθώντας το ρεύμα αυτό οι εθνομουσικολόγοι στράφηκαν στους μουσικούς ρόλους που παίζουν οι γυναίκες σε διάφορους πολιτισμούς, προσπαθώντας έτσι να συμπληρώσουν τα κενά που υπήρχαν στις μουσικές εθνογραφίες. Αυτή η ασυμμετρία στην απει-

κόνιση του κόσμου της μουσικής είχε πολλές αιτίες, όπως η αντρική κυριαρχία στην επιστήμη και στον καθορισμό προσεγγίσεων και μεθόδων έρευνας, η τάση ερευνητών και των δύο φύλων να συγκεντρώνουν στοιχεία κυρίως από άντρες πληροφορητές, θεωρώντας μάλιστα ότι αποκτούν μια ολοκληρωμένη εικόνα του πολιτισμού, και γενικότερα η προτίμηση των εθνογράφων να επικεντρώνουν στην πιο δημόσια, με "μεγαλύτερο κύρος" και πιο εύκολα προσιτή σφαίρα, που καταλαμβάνονταν συνήθως από άντρες. (Nettl 2005, Ardenner 1975, Cowan 1998, Koskoff 1987, Magrini 2003, Παπαταξιάρχης, Ε.,-Παραδέλλης, Θ., [επιμ.]1998). Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι σε πάρα πολλές κοινωνίες οι γυναίκες όχι μόνο απέφευγαν οι ίδιες τις μουσικές επιτελέσεις ενώπιον των αντρών αλλά μια τέτοια πρακτική τους ήταν εντελώς απαγορευτική. Τέλος, ιδιαίτερα όσον αφορά την ελληνική κοινωνία, γίνεται λόγος και για την αποφυγή των λαογράφων του 19ου αιώνα να ασχοληθούν με τους γυναικείους ρόλους, οι οποίοι, όντες κυρίως εντός της οικιακής σφαίρας, δεν μπορούσαν να συνδεθούν αποτελεσματικά με το "ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν", κάτι που αποτελούσε βασική επιδίωξη του εγχώριου στοχασμού της εποχής (Hertzfeld 1986).

Με τη συνειδητοποίηση του καθοριστικού ρόλου που παίζει το φύλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας τόσο των ατόμων, όσο και των κοινωνιών, οι εθνομουσικολόγοι προσπάθησαν να ερμηνεύσουν το πώς η ιδεολογία μιας κοινωνίας για το φύλο επηρεάζει τη μουσική σκέψη και συμπεριφορά καθώς και το πώς οι μουσικές πρακτικές μπορούν να συμβάλλουν στη διατήρηση, τη μεταβολή ή και την ανατροπή αυτών των ιδεολογιών. Όπως και οι υπόλοιπες παραστασιακές τέχνες, έτσι και η μουσική, ιδιαίτερα αυτή που επιτελείται σε ιεροτελεστίες και επίσημες περιστάσεις, ενδυναμώνει τους δεσμούς μιας κοινότητας υποστηρίζοντας κοινές αξίες και πεποιθήσεις, ενώ παράλληλα παρέχει μοντέλα κοινωνικής συμπεριφοράς. Προσφέρει επομένως την πιο άμεση και γραφική αναπαράσταση, του ποιοί είναι οι κανόνες και οι προσδοκίες μιας κοινότητας για τη "σωστή" αντρική ή γυναικεία συμπεριφορά. Μέσα από το χορό και το τραγούδι εγγράφονται στο νου και το σώμα των ατόμων οι πεποιθήσεις μιας κοινωνίας και μιας εποχής για τον αντρισμό και τη θηλυκότητα αλλά και μέσα στις ίδιες αυτές πρακτικές τα σπέρματα των αλλαγών μπορούν να ανιχνευτούν. (Sugarman 2004, Magrini 2003, Cowan 1998, Plastino 2003).

Αντικείμενο της εισήγησης αυτής θα αποτελέσει ο ρόλος των γυναικών στην επιτέλεση¹ του δημοτικού τραγουδιού στην περιοχή Καρδίτσας. Η ανά-

1. Ο όρος "επιτέλεση" αναφέρεται σε κάθε κοινωνική δράση, που έχει συγκεκριμένο και ειδικό χαρακτήρα, παραπέμπει σε μια εξαιρετική (όχι συνηθισμένη) πρακτική, που συνήθως πραγματοποιείται σε κάποιο καθορισμένο χρονικό διάστημα και που, λόγω του κατεξοχόν επικοινωνιακού της χαρακτήρα, προϋποθέτει την ύπαρξη ακροατηρίου, που παρακολουθεί, κρίνει και αξιολογεί ή συχνά αναδεικνύεται σε συν-τελεστή της δράσης. Περισσότερα για την έννοια "επιτέλεση" βλέπε: Κάβουρας(1997). Επίσης: Κάβουρας (1996), Κάβουρας(1999), Σερεμετάκη(1994). Για την επιτέλεση σε σχέση με την κοινωνική κατασκευή του έμφυλου εαυτού βλ: Butler Judith (1990).

λυση θα γίνει σε δύο στάδια και θα αφορά τις γυναικείες μουσικές δραστηριότητες στα πλαίσια του κοινοτικού παραδοσιακού βίου αλλά και την επαγγελματική παρουσία των γυναικών στη μουσική σκηνή του τόπου. Σκοπός θα είναι να αναδειχθεί τόσο η πολύτιμη συμβολή των γυναικών στη δημιουργία, τη διατήρηση και τη διάδοση των μουσικών πρακτικών μιας κοινωνίας, όσο και το πώς στις πρακτικές αυτές αντανακλώνται οι κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές μεταβολές.

Για τον ελληνικό χώρο ο Στίλπων Κυριακίδης στο βιβλίο του: το δημοτικό τραγούδι-Συναγωγή μελετών γράφει: " Το δημοτικό τραγούδι είναι το βασίλειο της γυναικός(...). Εις τους γάμους και τας άλλας διασκεδάσεις και συγκεντρώσεις, εις τους τακτικούς κυριακάτικους χορούς εις την πλατείαν του χωριού εμπρός εις την εκκλησίαν ή εις το μεσοχώρι, εις της Πασχαλιάς την κούνια και εις τον κλήδονα, επάνω εις την κούνια του παιδιού και πλάι εις το φέρετρο του απεθαμένου αντηχούσε πάντα το γυναικείο τραγούδι, πότε χαρούμενο, πότε γλυκό, πότε λυπημένο". Γυναικεία δημιουργήματα είναι κατά τον Κυριακίδη τα περισσότερα ερωτικά τραγούδια, αρκετά σκωπτικά, ίσως, ως ένα βαθμό και τα κλέφτικα, ως συγγενικά με τα μοιρολόγια, που τα συνέθεταν και τα τραγουδούσαν πάντα γυναίκες.

Στην περιοχή της Καρδίτσας πλείστες ήταν οι αφορμές για μουσικές και χορευτικές εκδηλώσεις και ακόμα περισσότερες αυτές όπου οι πρωταγωνίστριες ήταν αποκλειστικά γυναίκες. Κάθε περίσταση είχε και τα τραγούδια της. Ο σωματικός κάματος γινόταν λιγότερο δυσβάσταχτος με τη συνοδεία ενός τραγουδιού. Έτσι υπήρχαν τραγούδια που συνόδευαν την ύφανση στον αργαλειό και το κέντημα, το πλύσιμο των πανιών και τη λεύκανση των υφασμάτων, το θερισμό, το όργωμα, τον τρύγο ακόμα και το ζύμωμα των βουνιών. Τραγούδια για τα συβάσματα, όπως έλεγαν τους αρραβώνες και άλλα που συνόδευαν κάθε στάδιο της διαβατήριας τελετουργίας του γάμου, που σκοπό είχαν να βοηθήσουν το ζευγάρι να μνηθεί στο νέο του -και μόνο αποδεκτό- ρόλο. Νανουρίσματα και ταχταρίσματα, μέσω των οποίων, δεν εκφράζουν απλά το συναισθηματικό τους κόσμο, αλλά συμβάλλουν στην έμφυλη διαμόρφωση της ταυτότητας του βρέφους, υπογραμμίζοντας τις προσδοκίες της κοινωνίας απ' αυτό. Μοιρολόγια για τον αποχαιρετισμό των νεκρών και θρησκευτικά τραγούδια της Μεγάλης Πέμπτης και Μεγάλης Παρασκευής. Ωστόσο η "Μεγάλη Παράδοση" συνυπάρχει με τη "Μικρή Παράδοση", η επίσημη εκκλησία με τη λαϊκή θρησκεία. Έτσι γυναικεία είναι και τα τραγούδια του Μαγιού, με επιβιώσεις από το μακρινό ειδωλολατρικό παρελθόν: τραγούδια του κλήδονα και της πιρπιρίτσας, τελετουργιών με στόχο τη μαντεία και την πρόκληση της βροχής.

Τραγούδια που εκφράζουν τους πόνους και τις χαρές, τους φόβους και τις επιθυμίες τους, που αποτυπώνουν στους στίχους τους την ίδια τους τη ζωή, ενώ παράλληλα τους δίνουν τη δυνατότητα να αρθρώσουν δημόσιο και μάλιστα κριτικό λόγο. (Abu-Lughod 1986, Caraveli 1986, Danforth 1998, Dubisch 1998, Σερεμετάκη 1994, Joseph 2003). Σε ένα γνωστό τραγούδι του θερισμού η κόρη παραπονιέται στη μάνα που την κακοπάντρευσε στον άνδρο κάμπο ενώ σε έναν "γαμήλιο θρήνο", κατά την έξοδο της νύφης από την πατρική εστία, την κατηγορεί, που "μια Παρασκευή κι ένα Σαββάτο βράδυ" την έδιωχνε από το σπιτικό της, προς μια νέα και ξένη οικογένεια. Η μοίρα της κάθε γυναίκας ενώνεται με την κοινή μοίρα του φύλου τους, στην οποία όμως υποτάσσονται. Ως σύγχρονη γυναίκα μεγαλωμένη στην πόλη, συγκλονίστηκα διαβάζοντας σε μια λαογραφική μελέτη για τη ζωή των καραγκούνηδων το παρακάτω τραγούδι του θερισμού, που συνήθως σε τέτοιου είδους πονήματα οι γυναίκες τραγουδούσαν με "τραγανή φωνή", και "με πρόσωπα που λάμπουν από χαρά", ενώ η αφόρητη ζέστη "έψενε τα σώματά τους":

"Μάνα μ' καρδούλα με πονεί, μάνα καρδιά μ' με σφάζει

Κόρη μ' μπα κι είναι κρύωμα, κόρη μ' μπα κι είναι κρύο;

Μάνα μ' δεν είναι κρύωμα, μάνα δεν είναι κρύο

Μάνα είναι οι πόνοι απ' το παιδί κι ήρθε ο καιρός να πέσει".

Κεντρικό ρόλο στην οικειοποίηση της γυναικείας τους ταυτότητας έπαιξε το σεργιάνι, που πραγματοποιούνταν τις Απόκριες, το Πάσχα, τα Φώτα και στο πανηγύρι του χωριού. Ο φιλόλογος-λαογράφος Νίκος Μπαζιάνας (1997) θεωρεί πως η λέξη έχει τούρκικη καταγωγή και σημαίνει: θέα, περίπατος, εκδρομή, περιδιάβαση, ενώ ο Τζιαμούρτας (1998) προσφέρει στο έργο του πολλές λεπτομέρειες για τις χορευτικές πρακτικές, τα τραγούδια που συνόδευαν τη συγκεκριμένη επιτέλεση και τον κοινωνικό της ρόλο. Γυναίκες σε κύκλους των 20-25 ατόμων, με προεξάρχουσα την πιο ικανή στο χορό και το τραγούδι, πάντα μεγάλης ηλικίας και στη συνέχεια οι υπόλοιπες σε ιεραρχία ανάλογα με την οικογενειακή τους κατάσταση, τη χρονολογία του γάμου τους και την ηλικία τους τραγουδούσαν ειδικά για την περίπτωση τραγούδια. Ο χορός τους ιδιόμορφος, αργός, περπατητός, μια απεικόνιση της γυναικείας σεμνότητας. Κινώντας το σώμα τους ως μια ενότητα, εξασφάλιζαν ότι οι θεατές δε θα στρέψουν την προσοχή τους σε επιμέρους σημεία του κορμιού τους, ενώ με το χαμηλωμένο ακόμα και κενό βλέμμα τους επιδείκνυαν τον αυτοέλεγχο και τη χρησιμότητα του ήθους τους.

Ένας από τους βασικούς σκοπούς που επιδιωκόταν μέσα από το σεργιάνι ήταν και η αποτίμηση των προσόντων των νεαρών χορευτριών ως πιθανές νύφες αλλά και η αξιολόγηση της συμπεριφοράς των παντρεμένων γυναικών. Η

γυναικεία αυτή λοιπόν μουσική και χορευτική πρακτική ((Bourdieu 1979, Ortner 1984, Cowan 1998, Κάβουρας 1992) λειτούργησε όχι μόνο συμβολικά ως μέσο συγκρότησης και συνέχειας της κοινότητας μέσα από τη δημιουργική συνύπαρξη της παλιάς με τη νέα γενιά αλλά συνέβαλε και κυριολεκτικά στην ανανέωση της κοινοτικής ζωής με την επίτευξη νέων γάμων. Με τη συμμετοχή τους στο σεργιάνι επικύρωναν τις απόψεις της τοπικής κοινωνίας για το ποια είναι η αρμόζουσα στα δύο φύλα συμπεριφορά.

Οι τελετουργίες, μέσω των οποίων επιδιωκόταν η υγεία και η ευημερία της οικογένειας ήταν χρέος γυναικείο. Γι' αυτό τους το ρόλο και ανάλογα βέβαια με τις δεξιότητες και το προσωπικό τους ήθος η κοινότητα τους απέδιδε σημαίνοντα ρόλο και τιμή. Μέρος αυτής της ευρύτερης τελετουργίας, όπου όλα τα μέλη της κοινότητας, αυθόρμητα και διαλογικά, βίωναν την ενότητά τους, αποτελούσε η μουσική. Τα πράγματα άλλαξαν ραγδαία από τη δεκαετία του '50 κυρίως και μετά, όπου η τελετουργία έγινε παράσταση και επαγγελματίες πια μουσικοί (Κάβουρας 2000, Attali 1991, Adorno 1997, Small 1983) αναλαμβάνουν την αποκλειστική οργάνωση και διαχείριση του δημοτικού τραγουδιού. Στα πλαίσια της νέας αυτής συνθήκης κάνουν την εμφάνισή τους και οι πρώτες επαγγελματίες γυναίκες τραγουδίστριες, που παραβαίνουν το κανονιστικό πρότυπο του φύλου τους, υπερβαίνουν την οικιακή σφαίρα κι αποφασίζουν να "εκτεθούν" δημόσια.

Το "αποφασίζουν" βέβαια ίσως αποτελεί ευφημισμός, αφού τις περισσότερες φορές η ανέχεια είναι αυτή που τις οδηγεί στη συγκεκριμένη επιλογή ή ο σύζυγος που σχεδόν αποκλειστικά είναι κι αυτός μουσικός. Στα πανηγύρια που πια γίνονται στα καφενεία, ιδιαίτερα το βράδυ της παραμονής όπου οι θαμώνες είναι κυρίως άντρες, απαραίτητη κρίνεται η παρουσία της γυναίκας τραγουδίστριας ή, κατά τον όρο της εποχής, της ντιζέξ. Αρχικά αποκλειστική της υποχρέωση είναι να χτυπά το ντέφι και να λέει ελάχιστα τραγούδια. Οι φωνητικές της ικανότητες δε φαίνεται να απασχολούν πολύ τους ακροατές της, αφού η κύρια επιδίωξή τους είναι, με το κατάλληλο χρηματικό αντίτιμο, να "κατεβάσουν την τραγουδίστρια" από το πατάρι και να χορέψουν μαζί της, επίδειξη αντρισμού και πλούτου. Η συμπεριφορά τους συχνά παρουσίαζε εκτροπές, μια και, σύμφωνα με τα ήθη της εποχής, το επάγγελμα της τραγουδίστριας συνοδευόταν από πολλές αρνητικές συνδηλώσεις και συνειρμούς. Αυτοί βέβαια οι συνειρμοί δεν ήταν απολύτως αδικαιολόγητοι, καθώς στα καφέ αμάν και καφέ σαντάν που προϋπήρχαν στην πόλη από τα τέλη του 19ου αιώνα, το τραγούδι από Δυτικοευρωπαϊές, Αρμένισσες, Εβραίες αρτίστες αποτελούσε την πρόφαση για μια καθαρά σεξουαλική συμπεριφορά. (Μαζαράκη 1984, Χατζηπαναγής 1986, Κατσόγιαννος 1998, Κίτσιος 2006). Άλλωστε η δη-

μόσια έκθεση του σώματος στα μάτια αντρικού ακροατηρίου, ο χρόνος παραμονής εκτός της οικιακής σφαίρας καθώς και η εμπορική σχέση με το κοινό που πληρώνει συνιστούν σοβαρές απειλές του ιδανικού της γυναικείας σεμνότητας (Post 1994, Danielson 1997, Silverman 2003, Nieuwerk 2003, Chuse 2003).

Πολύ σύντομα η παρουσία γυναίκας τραγουδίστριας στο μουσικό σχήμα θεωρείται "εκ των ουκ άνευ". Ο υπεύθυνος του συγκροτήματος έπρεπε να έχει εξασφαλίσει τη συμμετοχή της, προκειμένου να κλείσει τη συμφωνία με τον ιδιοκτήτη του καφενείου, όπου θα πραγματοποιείτο το πανηγύρι. "Δεν έχεις γυναίκα δεν παίρνεις τη δουλειά" ήταν μια από τις χαρακτηριστικές εκφράσεις της διαπραγμάτευσης από τη μεριά του μαγαζάτορα. Η σαφής έμφαση στο φύλο, μαρτυρά σε μεγάλο βαθμό τις προσδοκίες τόσο του επιχειρηματία, όσο και του κοινού από τις επαγγελματίες τραγουδίστριες, οι οποίες, αξίζει να σημειωθεί, για πολλά χρόνια τραγουδούσαν μόνο στα πανηγύρια και ποτέ στους γάμους. Ο ρόλος τους βαθμιαία γίνεται πιο ουσιαστικός κι έτσι σπουδαίες τραγουδίστριες της περιοχής μας, όπως οι πρωτοπόρες Ελένη Παλιούρα και η Δήμητρα Αλεξίου, η Αριστέα Δημάκη αργότερα, να μπορούν να καλύψουν ένα πολύωρο, απαιτητικό, τοπικό και υπερτοπικό ρεπερτόριο (Κάβουρας 1997, Λιάβας 1999).

Τα χρόνια περνούν και οι γενικότερες οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές επηρεάζουν τη μορφή της επιτέλεσης. Το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής ηλεκτροδοτείται, ενώ με τα έργα του Μέγδοβα ο κάμπος αρδεύεται και ανθεί οικονομικά. Τη δεκαετία του εβδομήντα κάνουν την εμφάνισή τους και τα πρώτα τρακτέρ, που, εκτός από την αναμενόμενη χρήση τους, οι πλατφόρμες τους λειτουργούν και ως αυτοσχέδιες πίστες, πάνω στις οποίες οι καλλιτέχνες ερμηνεύουν, εκτός των "παραδοσιακών", και τα σουξέ της εποχής, τώρα πια με απίστευτα ενισχυμένο ήχο, μικρόφωνα και όργανα δυτικά, "μοντέρνα". Μοντέρνα, σαν τα ρούχα των γυναικών, που σχεδόν ολοκληρωτικά έχουν εγκαταλείψει τις παλιές παραδοσιακές ενδυμασίες τους. "Πρώτη φορά είδα τόσες πολλές καραγκούνες με τόσο σούπερ μίνι" μου εκμυστηρεύτηκε ένας Καρδίσιώτης μουσικός. Μοντέρνα, σαν τα νέα ήθη που αποτυπώνονται και ανιχνεύονται στη γλεντική διαδικασία. "Στο σεργιάνι, άμα έκανε καμιά ζαβουνιά καμιά την έλεγαν παρδαλή, δεν κάνει για σπίτι. Τώρα δεν ξετάζουν τίποτις".

Πάει καιρός που το δημοτικό ή μάλλον το νεοδημοτικό ή λαϊκοδημοτικό τραγούδι έγινε αναπόσπαστο μέρος των πρωινάδικων και των ψυχαγωγικών εκπομπών του σαββατοκύριακου. Απαραίτητη η παρουσία γυναικών με προεξάρχουσα την -καταγόμενη από την Καρδίτσα- Έφη Θώδη. Γυναικεία ονόμα-

τα φιγουράρουν σε αφίσες, σε φωτεινές επιγραφές κέντρων διασκέδασης και σε προθήκες δισκοπωλείων. Άλλη μια κατάκτηση του φεμινιστικού κινήματος ή απλά μια καλά στημένη- αντροκρατούμενη βεβαίως- μουσική βιομηχανία, που γνωρίζει πώς να προωθεί νέα προϊόντα στο ακροατήριο-αγοραστικό κοινό; Και, αλήθεια, πόσο έχει αλλάξει η ιδεολογία της κοινωνίας, ιδιαίτερα της τοπικής, απέναντι στις επαγγελματίες τραγουδίστριες; Προσπαθώντας να προσδιορίσω το συμβολικό κεφάλαιο αυτών των γυναικών στην περιοχή μου, ίσως πρέπει να λάβω υπ' όψιν μου σοβαρά τον παππού μου, παλιό ιδιοκτήτη καφενείου, που μετά από μακρά συζήτηση στην οποία εξέθεσε τις πολύ "προοδευτικές και φιλελεύθερες" για την εποχή του απόψεις, στράφηκε προς το μέρος μου και με μάτια γεμάτα αγωνία με ρώτησε: "Δεν πιστεύω να θέλεις να γίνεις τραγουδίστρια";

Βιβλιογραφία

- Adorno, Theodor, 1997. *Η κοινωνιολογία της μουσικής*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Ardener, Edwin, 1975. "Belief and the problem of women". Στο: Shirley Ardener (επιμ.) *Perceiving women*, 1-27. London: Malaby Press.
- Attali, Jacques, 1991. *Θόρυβοι: δοκίμιο πολιτικής οικονομίας της μουσικής*. Αθήνα: Ράππας. (α' έκδοση στη γαλλική γλώσσα, Παρίσι 1977).
- Abu- Lughod, Lila, 1986. *Veiled Sentiments: Honor and poetry in a Beduin Society*. Μπέρκλεϊ: University of California press.
- Bourdieu, P., 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, Judith, 1990. *Gender trouble*. London: Routledge.
- Caraveli, Anna, 1986. "The bitter wounding: The lament as social protest in rural Greece". Στο: Dubisch, Jill (επιμ.). *Gender and power in rural Greece*. Πρινστον: Princeton University Press.
- Chuse, Loren, 2003. *The cantaoras: music, gender and identity in flamenco song*. Outstanding dissertations, vol.7 General editor: Jenifer Post. Middlebury College. New York: Routledge.
- Cowan, Jane, 1990. *Η πολιτική του σώματος: χορός και κοινωνικότητα στη βόρεια Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Danforth, Loring, 1998. "Η ρύθμιση των συγκρούσεων μέσα από το τραγούδι στην τελετουργική θεραπευτική". Στο: Παπαταξιάρχης- Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, 171-192. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Danielson, Virginia, 1997. *The voice of Egypt: Umm Kulthum, Arabic song, And Egyptian society in the twentieth century*. Chicago: University of Chicago

Press.

Dubisch, Jill, 1983. *Gender and Power in Rural Greece*. Πρίνστον: Princeton University Press.

Dubisch, Jill, 1998. "Κοινωνικό φύλο, συγγένεια και θρησκεία: Αναπλάθοντας την ανθρωπολογία της Ελλάδας". Στο: *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα...* 99-126

Joseph, Terri Brint, 2003. "Poetry as a strategy of power: The case of Riffian Berber women". Στο: Magrini, Tullia (επιμ.), 2003. *Music and gender...* 233-250.

Herzfeld, Michael, 1986. "Within and Without: the category of "female" in the ethnography of modern Greece". Στο: *Gender and Power in Rural Greece* [επιμ. Jill Dubisch, 215-233. Princeton: Princeton University Press.

Koskoff, Ellen, (επιμ.), 1987. *Women and music in cross-cultural perspective*. New York: Greenwood Press.

Magrini, Tullia, 2003. "Introduction: Studying Gender in Mediterranean Musical Cultures". Στο: Magrini, Tullia, (επιμ.), 2003. *Music and Gender: Perspectives from the Mediterranean*, 1-32. Chicago: University of Chicago press.

Nettl, Bruno, 2005. "I'm a stranger here myself :Women's music, Women in music". Στο: Nettl, Bruno. *The study of Ethnomusicology. Thirty-one issues and Concepts*, 404-418. Urbana and Chicago. University of Illinois Press.

Nieuwkerk, Karin, 2003. "Female performers and repentance in Egypt". Στο: Magrini, Tullia (επιμ.), *Music and gender...*, 267-286.

Ortner, Sherry, 1984. "Theory in anthropology since the sixties". Στο: *Comparative studies in society and history* 26:126-166.

Plastino, Goffredo, 2003. "Come into play: Dance, music and gender in three Calabrian festivals". Στο: Magrini, Tullia, (επιμ.), 2003. *Music and gender...*, 147-167.

Post, Jennifer, 1994. "Erasing the boundaries between public and private in women's performance traditions". Στο: Cook, C., Susan and Tsou, S., Judy, (επιμ.) *Cecilia Reclaimed: Feminist perspectives on gender and music*. Urbana: University of Illinois Press.

Silverman, Carol, 2003. "The Gender of the Profession: Music, Dance, and Reputation among Balkan Muslim Rom Women". Στο: Magrini, Tullia, 2003. *Music and Gender...*, 119-145.

Sugarman, Jane, 2004. "The nightingale and the partridge: Singing and gender among Prespa Albanians". Στο: Bernstein, J., (επιμ.), *Women's voices across musical worlds*, σ.261-284. Βοστώνη: Northeastern University Press.

Κάβουρας, Παύλος, 1992. "Ο χορός στην Κάρπαθο: πολιτισμική αλλαγή και πολιτικές αντιπαραθέσεις". *Εθνογραφικά* (8):47-70.

Κάβουρας, Παύλος, 1996. "Το καρπαθικό γλέντι ως τελετουργία και παράσταση: μια κριτική ανθρωπολογική προσέγγιση του συμβολισμού των παραδοσιακών τελεστικών τεχνών". Στο: *Λαϊκά δρώμενα: παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*. Πρακτικά Α' συνεδρίου. Αθήνα: υπουργείο πολιτισμού- Διεύθυνση Λαϊκού πολιτισμού:65-81.

Κάβουρας, Παύλος, 1997α. "Η έννοια του μουσικού δικτύου: σχέσεις παραγωγής και εξουσίας". Στο: *Δίκτυα επικοινωνίας και πολιτισμού στο Αιγαίο*. Πρακτικά Γ' συμποσίου για τον πολιτισμό του Αιγαίου στη Σάμο. Αθήνα: Πνευματικό ίδρυμα Σάμου "Νικόλαος Δημητρίου":17-36.

Κάβουρας, Παύλος, 1997β. "Τα δρώμενα από εθνογραφική σκοπιά: μέθοδοι, τεχνικές και προβλήματα καταγραφής", *Δρώμενα: Σύγχρονα μέσα και τεχνικές καταγραφής τους*, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου, 4-6 Οκτωβρίου 1996, Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων, Κομοτηνή 1997β45-80.

Κάβουρας, Παύλος, 1999. "Η βιογραφία ενός λαϊκού οργανοπαίκτη: εθνογραφική επιτόπια έρευνα, ερμηνεία και μυθοπλασία". Στο: *Μουσικές της Θράκης. Μια διεπιστημονική προσέγγιση*: Έβρος. Αθήνα: Σύλλογος "Οι Φίλοι της Μουσικής"- Ερευνητικό Πρόγραμμα "Θράκη", σ. 341-450.

Κάβουρας, Παύλος, 2000. "Το γλέντι στη Λέσβο (19ος-20ος αι)". Στο: Χτούρης, Σωτήρης (επιμ.), *Μουσικά σταυροδρόμια στο Αιγαίο*. Αθήνα: Εξάντας.

Κατσόγιαννος, Νεκτάριος, 1998. *Τωρινά και περασμένα και Τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α'. Τρίκαλα: Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων.

Κίτσιος, Γιώργος, 2006. *Όψεις και μετασχηματισμοί μιας αστικής μουσικής κουλτούρας*. (Ιωάννινα, τέλη 19ου αιώνα -1924). Μια ιστορική εθνομουσικολογική έρευνα. Διδακτορική διατριβή στο τμήμα Μουσικών Σπουδών Αθηνών.

Λιάβας, Λάμπρος, 1999. "Τα μουσικά όργανα στον Έβρο: Παράδοση και νεωτερικότητα". Στο: *Μουσικές της Θράκης* ό.,π., σ.269-294.

Μαζαράκη, Δέσποινα, 1984 (β' έκδοση). *Το λαϊκό κλαρίνο*. Αθήνα: Κέδρος.

Μπαζιάνας, Νίκος, 1997. "Το 'σεργιάνι' των Σοφάδων". Στο: *Καρδιτσιώτικα Χρονικά*- τόμος ΙΙΙ. Καρδίτσα: Εταιρία Καρδιτσιωτικών Μελετών.

Παπαταξιάρχης, Ε.- Παραδέλλης, Θ.[επιμ.], 1998. "Εισαγωγή". Στο: *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*. (2η έκδ.) .Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Σερεμετάκη, Νάντια, 1994. *Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα άκρα: Διαίσθηση, θάνατος, γυναίκες*. Αθήνα: Νέα σύνορα- Λιβάνη.

Σμωλ, Κρίστοφερ, 1983. *Μουσική- Κοινωνία- Εκπαίδευση*. Μτφ. Μιχάλης Γρηγορίου. Αθήνα: Νεφέλη.

Τζιαμούρας, Ζήσης, 1998. Λαογραφική πινακοθήκη των καραγκούνιδων (υλικός και πνευματικός βίος). Καρδίτσα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καρδίτσας.

Χατζηπαναγής, Θόδωρος, 1986. Της ασιάτιδος μούσης ερασταί...Αθήνα: Στιγμή.

Η παρουσία της γυναίκας στο αργιθεάτικο δημοτικό τραγούδι

Βασίλειος Δ. Αναγνωστόπουλος

Καθηγητής Παν/μίου Θεσσαλίας

Περίληψη

Στο άρθρο διερευνάται ο ρόλος και η θέση της αργιθεάτισσας γυναίκας στην τοπική κοινωνία, έτσι όπως έχει αποκρυσταλλωθεί στη δημοτική ποίηση. Είναι εντονότερη η παρουσία της γυναίκας (κόρη, νύφη, σύζυγος, πεθερά, γειτόνισσα, φιλενάδα) στα κοινωνικά δρώμενα (όπως οι γάμοι, αρραβώνες, πανηγύρια, γιορτές κ.ά.) καθώς και στις δουλειές του σπιτιού (αργαλειό, πλέξιμο, ζύμωμα κ.ά.).

The woman's presence in the Argitheas' s folksong

Vasilios D. Anagnostopoulos

Professor at the University of Thessaly

Abstract

The role of the woman from Argitheas in the local society is debated in this article, in the way in which is expressed in the folk poetry. The woman's presence (daughter, daughter-in-law, wife, mother-in-law, neighbour, girlfriend) is more intense in social events (as the marriage, engagement, feasts, celebrations e.t.c.) and in domestic chores (loom, knitting, kneading e.t.c.).

Σχετικά με τα όσα πρόκειται να πω, οφείλω μια διευκρίνιση: μιλώντας για την παρουσία της γυναίκας στο αργιθεάτικο τραγούδι θα περιοριστώ στην ανύπαντρη κοπέλα, τη μάνα, τη γιαγιά και στους διάφορους ρόλους, με τους οποίους εμφανίζονται στα τραγούδια ως: νύφη, σύζυγος, πεθερά, γειτόνισσα, φιλενάδα.

Σε μια αγροτική και ποιμενική κοινότητα, όπου, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ο άντρας είναι ο κυρίαρχος σε όλες τις εκδηλώσεις εντός και εκτός σπιτιού, καταγράφεται μέσα στη δημοτική μας ποίηση μια πραγματικότητα αντίθετη προς την παραδοσιακή ανδροκρατική κοινωνία. Το θέμα μας έχει πολλές πλευρές αξιοπαρατήρητες και αυτό θα επιχειρήσω εν συνεχεία να αναδείξω.

Η "ανάσταση" του μικρού παιδιού ξεκινάει με τα νανουρίσματα και τα ταχταρίσματα, λυρικά, εν πολλοίς αυτοσχέδια, τραγουδάκια που λέει η μάνα και η γιαγιά. Σε αυτά βάζουν όλα τα όνειρά τους και τις επιθυμίες τους κι εύχο-

γα του Προμηθέως, τη φλόγα την Ελληνική.

Αποχωρίζομαστε την πατρίδα μας που τόσο πολύ αγαπήσαμε, και όλα τα άλλα προσφιλή και αγαπητά πρόσωπα και πράγματα, με τα οποία ζήσαμε με μόνη ελπίδα και παρηγοριά πώς "ο θεός που αδιάκοπα μας βλέπει από ψηλά, θα μας ενώσει κάποτε όλους μαζί ξανά!" (Πανουτσοπούλου, 1988, σ. 201).

Μια άλλη μετανάστρια η Δήμητρα Γ., όταν ρωτήθηκε τι της έκανε μεγαλύτερη εντύπωση στην επαφή της με τις μετανάστριες απάντησε: "Στο σπίτι μιλούν όλοι ελληνικά, η κουζίνα είναι ελληνική, τα ήθη και τα έθιμα ελληνικά. Το εικονοστάσι στη θέση του με το καντήλι αναμμένο. Οι γιορτές γιορτάζονται με επισημότητα και με μεγάλη ζεστασιά. Από όλη την οικογένεια και τη συγγένεια που έχει δημιουργηθεί μετά το πάντρεμα των παιδιών τους, η φιλοξενία είναι σε όλη της τη δόξα. Στο τραπέζι μπαίνει και ένα πιάτο παραπάνω για τον περαστικό που θα χτυπήσει την πόρτα τους. Οι έλληνες της Αυστραλίας είναι οι καλοί έλληνες της χώρας μας." (Πανουτσοπούλου, 1988, σ. 212).

Στη συνέχεια καλό θα ήταν να επαναφέρουμε στη μνήμη μας την αξιόλογη συνεισφορά της Απόδημης Ελληνίδας στη δεύτερη πατρίδα της και να τονίσω ότι μας έχει κάνει υπερήφανους. Για αυτό το λόγο οφείλουμε ένα μεγάλο ευχαριστώ σε κάθε γωνιά του πλανήτη για της ακούραστες προσπάθειες της να αναστήσει αξίους απογόνους. Κλείνοντας θα αναφερθώ στον ύμνο της μετανάστριας:

*"Την κόρη μετανάστρια θέλω να στεφανώσω,
με μυρτοδαφνοστέφανα που τις αξίζουν τόσο.
Σε αυτήν που ήρθε λούλουδο σε άγνωστη πατρίδα
και μες το χάος έμεινε περήφανη ΕΛΛΗΝΙΔΑ."*

(Πανουτσοπούλου, 1988, σ. 17).

Βιβλιογραφία

1. Green N. (2004) Οι Δρόμοι της Μετανάστευσης Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις, Σαββάλας.
2. Μαλαφούρη Μπ. (1948) Έλληνες της Αμερικής 1528-1948, Νέα Υόρκη.
3. Μαρβάκης Αθ. & Παρσανόγλου Δ. & Παύλου Μ. (2001) Μετανάστες στην Ελλάδα, Ελληνικά Γράμματα.
4. Μουσούρου Λ. (1991) Μετανάστευση & Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, Αθήνα, Κοινωνιολογική & Ανθρωπολογική Βιβλιοθήκη - Gutenberg.
5. Πανουτσοπούλου Κ. (1988) Η Ελληνίδα στη Μετανάστευση, Αθήνα - Μεμβούρνη, Spring Press.
6. Ταμβάκης Στ. (2007) "Απόδημος Ελληνισμός και σύγχρονη Ελληνική Ταυτότητα" στο Τετράδια Πολιτισμού, μεγεθύνσεις: Τα οικονομικά του Πολιτισμού, τεύχος 1ο, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού.

Η θέση της γυναίκας στην ευρεία οικογένεια των Καραγκούνηδων της Δυτικής Θεσσαλίας

Αντώνης Α. Αντωνίου

Δρ. Ιστορίας Παν/μίου Paris I - Sorbonne

Περίληψη

Η κοινωνική οργάνωση των Καραγκούνηδων βασιζόταν στην ευρεία οικογένεια πατριαρχικού τύπου. Οι σχέσεις με τους άλλους διαχειριζόταν από τον αρχηγό. Η εκτεταμένη οικογένεια ήταν σε έναν μεγάλο βαθμό αυτάρκης. Βασίστηκε στην κοινή εκμετάλλευση της περιουσίας τους και κυρίως στην κοινή διανομή της αγροτικής εργασίας. Η εκτεταμένη οικογένεια ήταν ο τρόπος από τον οποίο αντιμετώπισαν μια σειρά προβλημάτων όπως παραγωγής, άμυνας, επιδημιών, στέγασης, κοινωνικής προβολής και ανέλιξης. Η έλλειψη εργατικών χεριών, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους γιους και πιθανούς διαδόχους στην αρχηγία και η ανάγκη της ύπαρξης της συνέχειας στις υποθέσεις της οικογένειας οδήγούσε στην λύση της διαδοχής του γενάρχη - αρχηγού, από την ηλικιωμένη γυναίκα του η οποία έπαιζε ήδη το ρόλο του αρχηγού των γυναικών και λόγω της κοντινής στον αρχηγό θέσης της γνώριζε καλύτερα την μέχρι τότε εξέλιξη των υποθέσεων της οικογένειας. Η κοινωνική θέση της γυναίκας καθοριζόταν από την οργάνωση της ιεραρχίας τον καταμερισμό της κατά φύλο και την έλλειψη εργατικών χεριών.

The woman's place in the extended family of «Karagounithes» of Western Thessaly

Antonis A. Antoniou

Dr. in History at the University of Paris I - Sorbonne

Abstract

The familial organisation of Karagounides is based on the extended family of patriarchal type. The relations with others were managed by the head. The extended family were at a large extent self-sufficient. The extended family were based on the joint exploitation of their co-owned fortune and mainly on the joint distribution of rural work. The extended family was the way by which they confronted a series of problems such as production, defence, epidemics, accommodation and social projection and evolution.

Extended family was the basic institution of which provided economic and social protection, in the frames of traditional form of social organisation. Sometimes the lack of working hands, the competition between sons and possible successors in leadership and the need for continuity in the affairs of family led to the solution of succession of the head, by his wife, who had already been playing the role of head of women and due to her proximity to the head knew better the development of the affairs of the family until that very moment. The social status of woman was determined by the organisation of hierarchy its distribution between sexes and the lack of working hands.

Η κατάσταση της έρευνας

Οι αμφισβητήσεις για τη χωροθέτηση των караγκούνηδων, οι συγχύσεις σχετικά με την ονομασία και την καταγωγή τους, οι γενικότερες αμφισβητήσεις για την ύπαρξη της ευρείας οικογένειας στην Ελλάδα και η πρόχειρη και αποσπασματική έρευνα των εθίμων τους, δημιουργούν την αίσθηση στον ερευνητή ότι πατά σε κινούμενη άμμο και την ανάγκη να καταφύγει στην επί τόπου έρευνα των προφορικών μαρτυριών.

Η πλήρης έκθεση των αντιθέτων απόψεων των ερευνητών εκφεύγει από τις δυνατότητες της παρούσας έρευνας. Καταχωρούμε όμως συνοπτικά τις διαφοροποιήσεις στο θέμα της χωροθέτησης μόνο για το νομό Καρδίτσας. Ο Γ. Καββαδίας παρουσιάζει χάρτη με κατοικούμενα από караγκούνηδες εβδομήντα δύο χωριά ενώ ο Κ. Τσαγκαλάς εξήντα ένα. Ο Γ. Καββαδίας παραλείπει να αναφέρει τα караγκουνοχώρια Αγ. Θεοδώρους (Καπσί), Καλογριανά, Κοσκινά και Ψαθοχώρα (Ράκοβα). Ο ανωτέρω χάρτης αναφέρει πολλά χωριά σαν караγκουνοχώρια ενώ είναι προσφυγικά (π.χ. Ν. Ικόνιο, Καππαδοκικό) ή είχαν ιδιαίτερα μικτό πληθυσμό (Παλιούρι, Λοξάδα, Χάρμα) (Καββαδία Γ. 1980). Ο Κ. Τσαγκαλάς στην ποιοτική του μονογραφία με θέμα την караγκούνικη ενδυμασία παραλείπει τα караγκουνοχώρια Γελάνθη, Λαζαρίνα, Μαγουλίτσα, Μικρό Παζαράκι, Ορφανά, Πασχαλίτσα (Σούπι) και άλλα χωριά στις παρυφές των Αγράφων με μικτό πληθυσμό αλλά με έντονη παρουσία караγκούνηδων (Τσαγκαλάς, Κ. 1993). Ο Β. Αγγέλης θεωρεί όλους τους πεδινούς Θεσσαλούς караγκούνηδες (Αγγέλης Β., 1987).

Σύγχυση έχει προέλθει και από το γεγονός ότι υπάρχει συνώνυμη φυλή, Караγκούνηδες κι αυτοί, οι οποίοι είναι κτηνοτρόφοι, μιλούν διάλεκτο με αρβανίτικες και βλάχικες λέξεις και κατοικούν στη Δυτική Ελλάδα. Ενώ οι Караγκούνηδες της Δυτ. Ελλάδας ήταν νομάδες κτηνοτρόφοι οι Караγκούνηδες της Δυτ. Θεσσαλίας ήταν και είναι κυρίως γεωργοί και μιλούν την ελληνική γλώσσα χωρίς να διασώζουν στη μνήμη τους στοιχεία από τα οποία να φαίνεται ότι κάποτε μιλούσαν άλλη γλώσσα ή είχαν μετακινηθεί από άλλη περιοχή και εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλία. Δε σώζονται επίσης στοιχεία που να μας δείχνουν ότι οι συνώνυμες αυτές φυλές βρίσκονταν σε επικοινωνία ή αποτελούσαν κάποτε ενιαία φυλή. Από μια πρώτη εξέταση δε φαίνονται κάποιοι σοβαροί συσχετισμοί. Οι διαφορές στα ήθη και τα έθιμα φαίνονται μεγάλες παρά κάποια κοινά στοιχεία, που συναντώνται όμως και στην ευρύτερη περιοχή. Έτσι άλλοι συσχετίζουν τους караγκούνηδες της Θεσσαλίας με αρβανίτες και άλλοι με βλάχους (Ιωάννου-Γιανναρά Τατιάνα 1978). Πάντως η συσχέτιση των Караγκούνηδων της Δυτικής Θεσσαλίας από ερευνητές με βλάχους ή αρ-

βανιτόβλαχους της Δυτικής Ελλάδας δεν μπορεί να στηριχθεί ή να απορριφθεί εφ' όσον δεν έχουμε πλήρεις και αξιόπιστες συγκριτικές έρευνες των συνώνυμων αυτών φυλών που να μας δίνουν τη συνολική εικόνα τους.

Αν οι Караγκούνηδες αποτελούσαν κάποτε ενιαία ομάδα, τότε το σαφώς μεγαλύτερο τμήμα τους είναι αυτό της Θεσσαλίας, που σύμφωνα με την εγκυρότερη και συντηρητικότερη εκτίμηση αποτελείται από εκατόν δέκα χωριά (Τσαγκαλάς, Κ. 1993), ενώ το κομμάτι της Αιτωλοακαρνανίας φαίνεται να κατοικεί στα εξής έξι χωριά στη δυτική όχθη του Αχελώου: Σωροβίγλι, Όχθια, Κατσαρού, Κουτσομπίνα, Γακείκα και Νταγιάντα.

Πάντως αξίζει να αναφερθεί ότι οι ίδιοι οι Θεσσαλοί Караγκούνηδες δε διασώζουν στη συλλογική τους μνήμη κάποια στοιχεία συγγένειας ούτε με Αρβανίτες ούτε πολύ περισσότερο με Βλάχους με τους οποίους, όπως και με τους ορεινούς γενικά, βρίσκονται σε αντιπάθεια και είναι στενά συνδεδεμένοι με τους εθνοαπελευθερωτικούς αγώνες των ελλήνων όπως για παράδειγμα με τους αγώνες για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τους Τούρκους και την προσάρτησή της στο ελληνικό κράτος. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ανθρωπολογική έρευνα που έγινε έδειξε διαφορετικά ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά μεταξύ Βλάχων και Караγκούνηδων (Τσιώλη Ζ. 1980).

Οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον

Οι Θεσσαλοί Караγκούνηδες υπέστησαν πολύπλευρες πιέσεις τόσο στο οικονομικό πεδίο, αφού στα περισσότερα από τα χωριά τους επικράτησε για αιώνες το καθεστώς του τσιφλικιού, όσο και κοινωνικές και ιδεολογικές.

Οι πεδινοί Караγκούνηδες δε συνάρπασαν ιδιαίτερα τους μελετητές αντίθετα με άλλους ορεινούς κατοίκους της Ελλάδας, οι οποίοι θεωρήθηκαν οι πρόμαχοι της ελευθερίας του γένους και γύρω από τους οποίους πλέχτηκε το μυθικό πέπλο και πρότυπο του αγνού Έλληνα. Ενώ οι γείτονές τους Αγραφιώτες έζησαν κατά την τουρκοκρατία και μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σε καθεστώς κοινωνίας ελευθέρων και ενόπλων χωρικών, οι Караγκούνηδες έζησαν υπό καθεστώς ακραίας καταπίεσης χωρίς όμως να χάσουν χαρακτηριστικά που έδιναν γι' αυτούς την εικόνα φιλοπόλεμης φυλής, αφού όπως αναφέρει γι' αυτούς ο Ν. Γεωργιάδης: "είνε δε άριστοι ιπποδαμασταί ... αι μόναι αυτών πεδίαί είνε το άλμα, η δισκοβόλη, η πάλη και ει τι άλλο ανδρικόν γύμνασμα..." (Γεωργιάδης Ν., 1995).

Έχουν υποστεί πολλές επιθέσεις, κυρίως από τους τσιφλικάδες αλλά και ορισμένους διανοούμενους, με σκοπό να αποδειχτεί ότι δεν είναι όντα άξια ελευθερίας και ανθρωπίνης συμπεριφοράς. Έτσι ο Α. Φιλαδελφεύς (τότε υφηγητής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας) λέγει τα εξής στα 1897: "

. . Μόνον τα άγρια σπαράγγια εάν εξεμεταλεύοντο οι Καραγκούνηδες, θα είχαν εξασφαλίσει άνετον και ευτυχή βίον. Αλλά τα άθλια τούτα όντα και άξια της τύχης των μεμψιμοιρούσιν αεί και ολοφύρονται, θέλοντες να ελκύσωσι τον οίκτον των ξένων επί της τύχης των ενώ τ' αγαθά περιβάλλουσιν αυτούς πανταχόθεν. Και θα το λέγω πάντοτε, διότι επείσθην ιδίοις όμμασιν, ιδών τα πράγματα και θέσας τον δάκτυλον εις τον τύπον των ήλων. Οι Καραγκούνηδες δεν είναι είλωτες, οίους παριστά ημίν εκάστοτε εν λυρισμών και ελεγειακάς στροφάς η δημοσιογραφία, εντελώς διαστρέφουσα την αλήθειαν και επιπολαίως αντιληφθείσα των γινομένων. Βεβαίως το ισχύον σύστημα δεν είναι το άριστον, ουδ' άπαντες οι μεγάλοι γαιοκτήμονες είναι τύποι φιλανθρωπίας και ευγένειας ήθους και ψυχής, αλλά παρ' όλας τας υπάρχουσας ατελείας, ο Καραγκούνης - μελανοδίφθερος, ως εν μεταφράσει καλείται ο γεωργός Θεσσαλός των πεδιάδων- δεν είναι ον όπερ αξίζει και τον ελάχιστον οίκτον, όταν γνωρίσει τις τινά ποσότητα κολοσσιαίας οκνηρίας έχει, τινά γιγαντιαίαν ακαθαρσίαν περιθάλλπει εν αυτώ και πόσων κακιών γέμει η στενή και πιθηκόμορφος κεφαλή του.... Ουχί δε μόνον ουδένα έρωτα προς τα δέντρα και την γην δεν έχουσιν οι άνθρωποι αυτοί, οι τέλειον πεπωρωμένοι και εκπεφυλισμένοι, αλλ' ουδέ εις τα ίδια τέκνα, αφήνοντες ταύτα άνευ ουδεμιάς επιβλέψεως και μορφώσεως...".

Όπως φαίνεται δεν ήταν βολικό να ενταχθούν σε κάποιο αποδεκτό πρότυπο της κυρίαρχης κουλτούρας, γιατί δε θεωρούνταν αρκετά αγνοί και ελεύθεροι, ώστε να ταυτιστούν με τα εθνικά πρότυπα και αν και κολλήγοι ήταν αρκετά άγριοι, ατίθασοι, βίαιοι και φιλάρπαγες, ώστε να μην είναι το πρότυπο του συμπαθούς και υποταγμένου δούλου αυτού που θα κινούσε εύκολα τα φιλόλατρωπα αισθήματα. Δεν πρέπει να υποτιμάμε τη σημασία που είχε για τους τσιφλικάδες μια αρνητική προς τα έξω εικόνα των κολίγων κατοίκων του Θεσσαλικού κάμπου, μια εικόνα που έδινε το πρόσχημα και την άνεση της διατήρησης της μεγάλης ιδιοκτησίας σε βάρος των κολίγων Καραγκούνηδων και της συνέχισης των σχέσεων δουλοπαροικίας.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αναπτύχθηκε ένα τείχος σιωπής γύρω από μια σειρά εθίμων με αποτέλεσμα να αναρωτιέται αρθρογράφος με το ψευδώνυμο "Τιάνιος" απορώντας για την αρνητική στάση προς τους καμπίσιους και σε άρθρο του υπό τον τίτλο "Αι συνήθειες του κάμπου" αναφέρει: " Ο κόσμος αυτός του κάμπου φύλαξε και από τη φορεσιά των γονέων του, κάτι από κείνους που ζούσαν εδώ και χιλιάδες χρόνια ποιο μπρος... Γιατί τάχα να μη το πιστεύωμε ότι είνε κληρονομιά από τους παλιούς χρόνους και να πιστεύωμε ότι αυτή η συνήθεια της φορεσιάς είναι υπόλειμμα από το κατακτητή; Έπειτα το τρέξιμο με τ'άλογα στους γάμους για το μανδήλι, δεν είνε παραποίηση των ιπ-

ποδρομιών; Παντού στην ιστορία συναντούμε το άριστον ιππικόν των Θεσσαλών, το πεφημισμένον. Και σήμερα δεν είναι όλοι καβαλάρηδες, δεν τους λένε ειρωνικά, υβριστικά, αλογοσύρτες; Και η συνήθεια αυτή που έχουν στο κάμπο το αγαρλίκι που οι γονείς του κοριτσιού πέρνουν από το γαμπρό, γιατί να το θεωρούμε πως οι γονείς πωλούν τα κορίτσια των με έν ασήμαντο ποσό και να μην την αποδίδωμε αυτή τη συνήθεια εις τες παλιές συνήθειες, τη προγαμιαία δωρεά; Αυτές τες συνήθειες και τόσες άλλες ακόμα που είνε αμελέτητες, που φυλαχτήκανε με τόση ευλάβεια και τόση υπομονή, μέσα σε τόσα χρόνια, χρόνια σκλαβιάς, τα ποιά πολλά, δεν πρέπει να τις υποληπτόμεθα με σεβασμό; ". (Εφημερίδα Αναγέννησις Τρικάλων αρ. φ. 4084/1923).

Οι αμφισβητήσεις για τη χωροθέτηση των καραγκούνηδων, οι συγχύσεις, σχετικά με την ονομασία και την καταγωγή τους, οι γενικότερες αμφισβητήσεις για την ύπαρξη της ευρείας οικογένειας στην Ελλάδα και η πρόχειρη και αποσπασματική έρευνα των εθίμων τους, δημιουργούν την αίσθηση στον ερευνητή ότι πατά σε κινούμενη άμμο και την ανάγκη να καταφύγει στην επί τόπου έρευνα των προφορικών μαρτυριών.

Οι Καραγκούνηδες αποτελούσαν μια μερική κοινωνία στα πλαίσια της πολυμερούς νεοελληνικής κοινωνίας από την οποία διακρίνονται για:

α) Τη διαβίωσή τους στον πεδινό και βαλτώδη, μέχρι την ολοκλήρωση των αποστραγγιστικών έργων, χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας. Οι περιβαλλοντικές αυτές συνθήκες ευνοούν και μια πανίδα, οικόσιτη και άγρια, η οποία θυμίζει κεντρική Ευρώπη παρά Βαλκάνια (Sivignon, M., 1992). Οι Καραγκούνηδες λοιπόν έπρεπε να επιβιώσουν σ' αυτό το τραχύ και αφιλόξενο περιβάλλον σε συνθήκες ιδιαίτερα δύσκολες κλιματολογικά και να αντιπαλαίψουν επιπλέον με το τούρκο τσιφλικά και με τους ληστές. Τα μεγάλα και μικρά και δυσκολοδιάβατα, πολλές φορές, έλη που υπήρχαν στην περιοχή της Δυτικής Θεσσαλίας και ιδιαίτερα της Καρδίτσας και οι μικρές ή μεγάλες λακούβες που γέμιζαν νερό το φθινόπωρο και το χειμώνα και ξεραίνονταν το καλοκαίρι δημιουργούσαν ένα νοσηρό περιβάλλον.

β) Το γλωσσικό τους ιδίωμα, τον τρόπο οίκησης, ένδυσης και συμπεριφοράς και γενικότερα την ιδιαίτερη πολιτισμική τους παράδοση. Κατά καιρούς έχουν παρουσιαστεί ερευνητές που έχουν αμφισβητήσει την ελληνικότητα των Καραγκούνηδων. Η εκτίμηση αυτών των μελετών μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι δεν εδράζονται σε στοιχεία ικανά να οδηγήσουν αξιόπιστα σε ένα τέτοιο συμπέρασμα. Δεν αρνείται κανείς βέβαια την μετανάστευση Αλβανών στη Θεσσαλία οι οποίοι είτε σαν εποχικοί εργάτες είτε σαν στρατιώτες διήλθαν και πιθανόν εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Άλλωστε ένα σημαντικό ποσοστό των μουσουλμάνων της πόλης της Καρδίτσας ήταν Αλβανικής καταγω-

γής. Η ενδογαμία όμως που επικρατούσε, σε συντριπτικά μεγάλο ποσοστό και ως πρόσφατα, ως γαμήλια συμπεριφορά και στους Καραγκούνηδες, δεν ευνοούσε την επιμιξία. Έργο του σημερινού ιστορικού ερευνητή νομίζω δεν είναι η απόδειξη μιας ψευδεπίγραφης εθνικής καθαρότητας, αφού πλήρης εθνική καθαρότητα δεν υπάρχει πουθενά στον πλανήτη αλλά η καταγραφή των στοιχείων εκείνων τόσο στο γλωσσικό ιδίωμα των Καραγκούνηδων όσο και στη δημοτική τους ποίηση, που αναδεικνύουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους αλλά και τις τυχόν επιρροές τους.

γ) Τη συλλογική τους ταυτότητα και μνήμη. Όπως τα άτομα έχουν την ατομική τους μνήμη, οι κοινωνικές ομάδες έχουν τη δική τους συλλογική μνήμη (Halbwachs M., 1925. Halbwachs M., 1950). Αυτή η κοινή μνήμη είναι που καθορίζει την κοινωνική ομάδα και της δίνει μια ισοδύναμη σύνδεση ανάμεσα στην ομάδα ή την κοινότητα και τη μνήμη της ή τις συλλογικές της παραστάσεις. Έτσι, δημιουργείται μια κοινότητα αντιλήψεων, συμπεριφορών ή στάσης απέναντι στα πράγματα, η οποία βασίζεται σε μια συλλογική μνήμη.

δ) Στην οικογενειακή οργάνωσή τους με βάση την ευρεία πατριαρχική οικογένεια (Καββαδία Γ., 1980). Η εκτεταμένη οικογένεια εκτεινόταν, βέβαια, σε ευρύτερη περιοχή της Ελλάδας και η έλλειψη μελετών γύρω από αυτήν αποκρύπτει πολιτισμικές οσμώσεις και κοινότητες συμπεριφορές, που αναπτύχθηκαν στα Βαλκάνια.

Η ευρεία πατριαρχική οικογένεια

Η συγγένεια αποτελεί έναν κοινωνικό δεσμό και κάθε κοινωνική σχέση προσδιορίζει ένα σύνολο από δικαιώματα και υποχρεώσεις (Levi - Strauss C., 1947). Σ' αυτά τα πλαίσια όλες οι κοινωνίες ρυθμίζουν με κανόνες την οικογενειακή οργάνωση γενικότερα και ειδικότερα τον γάμο.

Για να γίνει κατανοητός ο σκοπός της οικογένειας, πρέπει να εξετασθεί σε συνάρτηση με τους σκοπούς της περιρρέουσας κοινωνίας. Αλλαγές στους σκοπούς και τους στόχους του συστήματος σημαίνουν ανακατατάξεις στα υποσυστήματα. Αλλαγές στα υποσυστήματα επιφέρουν σταδιακές αλλαγές στο σύστημα και τους στόχους του.

Άλλοτε το άτομο, μέσα από την ένταξή του σε μια σταθερή και αναλλοίωτη ομάδα, ικανοποιούσε όλες του τις ανάγκες. Γι' αυτό ο παραδοσιακός άνθρωπος απέδιδε κεντρική σημασία στην οικογένεια και στη διατήρηση της ενότητας της. Η επιβίωση σαν κοινός σκοπός συνύπαρξης αποτελούσε το στόχο της οργάνωσης παραγωγής των αγαθών και δημιουργούσε ένα στέρεο υπόβαθρο για την ανάπτυξη και διατήρηση αρμονικών σχέσεων. Στα ανωτέρω πλαίσια ικανοποιούνταν οι ανάγκες των ατόμων και η αρμονία θεωρούνταν α-

παραίτητο στοιχείο των διαπροσωπικών σχέσεων. Κάθε ενέργεια ή τάση που διασπούσε την ενότητα θεωρούνταν απειλή για την επιβίωση και άρα εκλαμβάνονταν ως αντίθεση προς την ίδια την ομάδα (Κατάκη Χ., 1984).

Στην εκτεταμένη οικογένεια ο κοινός πρόγονος εκπροσωπείται από τον πατριάρχη της οικογένειας, θεματοφύλακα της λατρείας των προγόνων και διαχειριστή της περιουσίας που είναι κοινή σε όλους τους συγγενείς. Τα σπίτια προσαρμόστηκαν στο είδος αυτό της οικογενειακής οργάνωσης οπότε συναντούμε μεγάλα σπίτια χωρισμένα σε μικρότερα διαμερίσματα προορισμένα για τις πυρηνικές οικογένειες (Μέγας Γεώργιος, 1946).

Στην Ελλάδα η ύπαρξη της ευρείας οικογένειας αμφισβητήθηκε (Μουσουρού Α., 1984) αλλά το πλήθος των διεσπαρμένων στα Καραγκούνικα χωριά μαρτυριών δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφιβολίας. Άλλωστε, όσον αφορά τους Καραγκούνηδες, υπάρχει σχετική ομοφωνία από όσους ερεύνησαν τα έθιμά τους (Καββαδία Γ., 1980, Τσαγγαλάς, Κ., 1993, Αντωνίου Αντώνης, 1991).. Δεν σπανίζει η σχετική αναφορά διατήρησης στον ελληνικό χώρο της εκτεταμένης οικογένειας μέχρι και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960 (Cambell J., 1964 & Αλεξιάκης Ελ. 1984).

Η οικογενειακή οργάνωση των Καραγκούνηδων βασίζεται στην ευρεία οικογένεια πατριαρχικού τύπου. Ο αρχηγός της οικογένειας ήταν και διαχειριστής των οικονομικών υποθέσεων της οικογένειας. Συνήθως ήταν ο γενάρχης της οικογένειας ή κάποιο άλλο από τα ενήλικα μέλη της. Κριτήριο εκλογής ήταν οι ικανότητες του αρχηγού αλλά και οι σωματικές του υστερήσεις που πιθανόν να τον καθιστούσαν περιορισμένα ικανό για άλλες δουλειές.

Τις σχέσεις με τους τρίτους ανέλαμβανε ο αρχηγός. Η ευρεία οικογένεια ήταν σε μεγάλο βαθμό οικονομικά αυτόνομη. Ο εκλογικός κατάλογος του 1883 του μεγαλύτερου Καραγκούνικου χωριού του Παλαμά με επτακόσιους ενενήντα πέντε εκλογείς συμπεριλαμβάνει επτακόσιους ογδόντα γεωργούς, τρεις δασκάλους, μόνο έναν παντοπώλη, τρεις παπουτσήδες, έναν έμπορο, δύο καφεπώλες, έναν μπαλωματή, ένα γιατρό και τρεις χρυσοχόους. Ανάλογη κατεύθυνση προς τη σχεδόν αποκλειστική απασχόληση με τον πρωτογενή τομέα παρουσιάζουν και τα άλλα χωριά.

Η εκτεταμένη οικογένεια βασιζόταν στην από κοινού εκμετάλλευση της συνιδιόκτητης περιουσίας της, όταν αυτή υπήρχε, και κυρίως στην από κοινού οργάνωση των αγροτικών εργασιών στο τσιφλίκι. Η γεωργική παραγωγή προσανατολισμένη, κυρίως, στην παραγωγή δημητριακών, η οικογενειακή κτηνοτροφία και πτηνοτροφία και το κνήγι, στους βαλτότοπους αποτελούσαν τους τρόπους προσπορισμού της τροφής.

Η εκτεταμένη οικογένεια είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζαν μια

σειρά προβλημάτων:

1. Παραγωγής. Οι αγροτικές εργασίες του κάμπου απαιτούσαν μεγάλο αριθμό εργατικών χεριών, που μόνο ευρεία οικογένεια μπορούσε να εξασφαλίσει. Η ταχεία αλλαγή των καιρικών συνθηκών μπορούσε να φέρει ανυπερβλητές δυσκολίες στις γεωργικές εργασίες, όπως να καταστρέψει τη σοδιά. Γενικά οι Καραγκούνηδες είχαν σαν στόχο τους τη μεγαλύτερη εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης της οικογένειας, ώστε να μεγιστοποιείται το οικονομικό αποτέλεσμά της. Ο τυφλικός, επίσης, στη διανομή της γης στους κολίγους Καραγκούνηδες είχε σαν μέτρο τα παραγωγικά χέρια που είχε η κάθε οικογένεια.

Μερικές φορές η έλλειψη εργατικών χεριών, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους γιους και πιθανούς διαδόχους στην αρχηγία και η ανάγκη της ύπαρξης της συνέχειας στις υποθέσεις της οικογένειας οδηγούσε στη λύση της διαδοχής του γενάρχη - αρχηγού, από την ηλικιωμένη γυναίκα του, η οποία έπαιξε ήδη το ρόλο του αρχηγού των γυναικών και λόγω της κοντινής στον αρχηγό θέσης της γνώριζε καλύτερα τη μέχρι τότε εξέλιξη των υποθέσεων της οικογένειας.

2. Άμυνας. Η άμυνα απέναντι στους ληστές απαιτούσε ικανό αριθμό ανδρών. Ο κάμπος της Δ. Θεσσαλίας δεν αποτελούσε το ευκολοδιάβατο πεδινό κομμάτι γης που βλέπουμε σήμερα αλλά ένα σύνολο βάλτων και ποταμών που εύκολα πλημμύριζαν. Αποτελούσε πεδίο δράσης και καταφύγιο, σε συνδυασμό και με τα Άγραφα, κλεπτών την περίοδο της τουρκοκρατίας, ληστών μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας και αργότερα ανταρτών της εθνικής αντίστασης. Δεν ήταν σπάνιες οι ληστείες, οι απαγωγές και οι, μεγάλης έκτασης, συγκρούσεις και οι οποίες μας δείχνουν μια κοινωνία κάτω από καθεστώς ακραίας υποταγής αλλά και συνεχούς αναταραχής (Ψιμόπουλος Δ. 1909). Σ' αυτές τις συνθήκες η εκτεταμένη οικογένεια συνιστούσε ένα σημαντικό μηχανισμό άμυνας. Η κλέφτικη δράση στο κάμπο έχει αφήσει, μάλιστα και τα ίχνη της στη δημοτική ποίηση των Καραγκούνηδων:

*Φύσα αέρα δροσερό, φύσα βοριά καημένο,
να μας δροσίσεις τα παιδιά, τον Τσιόλκα το λεβέντη,
πώς πολεμάει κατακαμπίς, κατάματα στον ήλιο,
δίχως νερό, δίχως ψωμί, δίχως κάνα μεντάτι.*

Οι Καραγκούνηδες έπρεπε να επιβιώνουν και μάλιστα χωρίς τη δυνατότητα δημιουργίας και ανάπτυξης μέσα στα τυφλίκια, κοινοτήτων με κάποια ισχύ και συλλογική λειτουργία. Σ' αυτό το περιβάλλον μερικοί οδηγούνταν σε ατομικές πράξεις αντίστασης, που σήμαιναν ή πέρασμα στην παρανομία ή πολλές φορές

θάνατο και απαιτούσαν αλληλοκάλυψη των οικογενειακών υποχρεώσεων.

3. Επιδημιών. Οι επιδημίες στο Θεσσαλικό κάμπο και ιδίως η ενδημική ελονοσία αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό. Χωρίς τη συσσωμάτωση των πυρηνικών οικογενειών στο μεγαλύτερο οικογενειακό μόρφωμα της ευρείας οικογένειας τα ορφανά παιδιά αλλά και τα λιγότερο ικανά προς εργασία άτομα θα αντιμετώπιζαν σοβαρότατο πρόβλημα επιβίωσης.

4. Οίκησης. Οι συνθήκες ανέχειας επέβαλλαν να γίνονται οι κατοικίες με εξοικονόμηση υλικών, εργασίας αλλά και διασφάλιση κατά το χειμώνα όσο το δυνατόν μεγαλύτερης θερμοκρασίας. Έτσι σε ένα δωμάτιο ζούσαν δύο ή και περισσότερες πυρηνικές οικογένειες, οι καλύβες τους χιτίζονταν η μία δίπλα στην άλλη σε σειρές εξοικονομώντας την κατασκευή τοίχων και μειώνοντας τις θερμικές απώλειες στους κοινούς τοίχους.

5. Κοινωνικής προβολής και ανέλιξης. Η ευρεία οικογένεια συνδεόταν με αυξημένο κοινωνικό κύρος, που αντανακλούσε στις συναλλαγές του αρχηγού με τους τρίτους. Ιδιαίτερα μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας οι ψήφοι της οικογένειας αποτελούσαν σοβαρό απού διαπραγματεύσεως στο κυρίαρχο σύστημα πελατειακών σχέσεων.

Η παρουσία της εκτεταμένης οικογένειας υπήρξε γνώρισμα της κοινωνικής οργάνωσης όχι μόνο των Καραγκούνηδων αλλά και ορεινών κατοίκων της Δυτικής Θεσσαλίας. Το φαινόμενο αυτό, όμως, ακολουθεί διαφορετική εξελικτική πορεία στον ορεινό όγκο απ' ότι στον πεδινό. Πάντως ακόμα και σήμερα μπορούμε να διακρίνουμε με ευχέρεια τα υπολείμματα των στάσεων και συμπεριφορών που επέβαλε η μορφή αυτή οικογενειακής οργάνωσης. Π.χ. αν ρωτήσεις για κάποιον μακρινό ξάδερφο ή ανηψιό ένα κάτοικο μιας μεγάλης πόλης θα σου πει "είμαστε μακρινοί συγγενείς". Αν ρωτήσεις όμως έναν ηλικιωμένο κάτοικο της περιοχής μας, πιθανόν να πάρεις μια απάντηση του τύπου: "Ο πατέρας (ή ο παππούς) μου κι ο πατέρας του δυο αδερφών παιδιά". Η απάντηση, συνήθως, συνοδεύεται και από εκφράσεις μορφοσμούς και κινήσεις του σώματος που επιτείνουν την έκφραση της σπουδαιότητας του γεγονότος.

Η ύπαρξη αυτών των οικογενειακών δεσμών συνοδεύεται και από μια διαφορετική κοινωνική θέση της γυναίκας. Ορισμένα έθιμα, που συνδέονται με την ευρεία οικογένεια χωρίς να αναιρούν το γενικότερο ανδροκρατικό χαρακτήρα της Καραγκούνικης οικογένειας, μαρτυρούν και συνδέονται με την κοινωνική οργάνωση σε εκτεταμένες οικογένειες. Γενικότερα, όμως, μπορούμε να πούμε ότι η γυναίκα στις γεωργικές κοινωνίες ήταν σε σχετικά ανώτερη κοινωνικά θέση από τις ποιμενικές.

Με την ευρεία οικογένεια ήταν συνδεδεμένο και το αγαρλίκι (εξαγορά της νύφης). Το φαινόμενο της προίκας δεν ήταν δεκτό, γιατί λειτουργούσε διασπα-

στικά στην περιουσία της ευρείας οικογένειας. Επίσης η έλλειψη εργατικών χεριών, ο πατροτοπικός γάμος, και η δυναμική θέση της Καραγκούννας στην παραγωγική διαδικασία αποτελούσαν εκείνες τις μεταβλητές που συνέτειναν στην επικράτηση του αγαρλικιού. Οι γλίσχρες αποδόσεις, η νοσηρότητα του κλίματος και οι καταπιεστικές συνθήκες εργασίας απέτρεπαν την πύκνωση του πληθυσμού των πεδινών περιοχών. Οι αγροτικές εργασίες, όμως, απαιτούσαν την ύπαρξη μεγάλου αριθμού εργατικών χεριών για την περίοδο της εντατικής εργασίας δηλαδή του θερισμού και του αλωνίσματος των δημητριακών.

Οι γάμοι, συνήθως, γίνονταν ή πριν από την έναρξη των γεωργικών εργασιών του καλοκαιριού, για να ενισχυθεί το εργατικό δυναμικό της οικογένειας ή το φθινόπωρο μετά το τέλος τους, ώστε να μειωθούν τα στόματα που θα έπρεπε να ταϊστούν το χειμώνα. Στα προσόντα της νύφης κατατάσσονταν και ο σωματότυπός της. Μια γεροδεμένη γυναίκα θεωρούνταν ικανότερη για βαριές δουλειές και προτιμούνταν. Η σοφία πολλών αρχηγών εκτεταμένων οικογενειών και η προσήλωσή τους στην οργάνωση της παραγωγής έχει καταστεί παροιμιώδης, όπως η κατωτέρω φράση που είπε γέρος Καραγκούννης και σήμερα χρησιμοποιείται με άλλο νόημα. Κατά την διάρκεια αρραβωνιασμάτων μέλους της οικογένειάς του, όταν τον ρώτησαν "καλή δεν είναι η νύφη;" απάντησε "στο θέρο θα δείξει" δίνοντας έγκριση με επιφυλάξεις και διαφεύγοντας από τις μεγαλοστομίες και τους ενθουσιασμούς της ημέρας.

Λόγω του επικρατούντος πατροτοπικού γάμου, του δυσβάσταχτου αγαρλικιού και της μεγάλης έλλειψης εργατικών χεριών παρουσιάζεται και ο γάμος νέων ανδρών με μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες. Βέβαια η γυναίκα και σ' αυτή την περίπτωση δε σταματούσε να βρίσκεται σε δυσμενή θέση, αφού η διαφορά ηλικίας δε συνδεόταν και με βελτίωση της θέσης της έναντι του συζύγου. Η νύφη εντασσόταν σε ένα εργασιακό και οικογενειακό περιβάλλον υπό την επίβλεψη όχι μόνο της πεθεράς αλλά και των άλλων εμπειρότερων γυναικών με υψηλή θέση στην ιεραρχία της εκτεταμένης οικογένειας. Στους Σοφάδες, μάλιστα, έχει παρατηρηθεί και η ύπαρξη της πρωτόγριας (Σακκής Δ., 2001, Αγγέλης Β., 1987).

Η ύπαρξη της εκτεταμένης οικογένειας διαφοροποιούσε την καθημερινότητα στο θεσσαλικό κάμπο. Τα παιδιά δεν μεγάλωναν στο στενό περιβάλλον της πυρηνικής οικογένειας. Μεγάλωναν πολλά μαζί και πολλές φορές ανέπτυσσαν πολύ κοντινές σχέσεις με τα ξαδέλφια τους με μερικά από τα οποία ήταν συνήθως σε κοντινότερη ηλικία απ' ό,τι με τ' αδέρφια τους. Για τον κάτοικο άλλης περιοχής αποτελεί μεγάλη έκπληξη πόσα πολλά παιδιά μπορεί να συμπεριλαμβάνει η έκφραση "σε μια αυλή μεγαλώσαμε". Τα επέβλεπε όχι αποκλειστικά η μητέρα τους αλλά μια συγγενής με μειωμένη σωματική ικανό-

τητα για εργασία λόγω π.χ. εγκυμοσύνης ή ηλικίας και πολλές φορές η γυναίκα που επέβλεπε τα παιδιά και έκανε τις δουλειές του σπιτιού, εναλλασσόταν κάθε εβδομάδα. Γενικά η έγκυος εργαζόταν μέχρι και την ημέρα της γέννας.

Στα πλαίσια αυτά άλλαζαν και οι σχέσεις μεταξύ των μεγαλύτερων και μικρότερων παιδιών, αφού αναπτύσσονταν συνθήκες που ευνοούσαν την επίβλεψη των μικρότερων από τα μεγαλύτερα παιδιά. Η συμμετοχή των παιδιών στις αγροτικές εργασίες αποτελούσε απαραίτητο κανόνα για τα μεγαλύτερα παιδιά. Τα παιδιά εργαζόνταν μαζί με τους μεγαλύτερους ή και χωριστά απ' αυτούς σε δουλειές όπως στη φύλαξη του μπουστάνιου (δραγασιά). Η εξοικονόμηση ενδυμάτων ήταν μεγαλύτερη.

Οι αγροτικές εργασίες ήταν καταμερισμένες κατά φύλλο. Συνήθως οι γυναίκες ασχολούνταν με εργασίες που δε χρειαζόνταν μεγάλη μυϊκή δύναμη, αλλά απαιτούσαν πολύωρη απασχόληση. Στον τρύγο π.χ. οι νέες κοπέλες μάζευαν τα τσαμπιά και οι άντρες κουβαλούσαν και μετέφεραν με τη σούστα τον καρπό. Άλλη ασχολία των νέων κοριτσιών ήταν το κορφολόγημα (Καββαδία Γ., 1980).

Τα ανύπαντρα κορίτσια από την ηλικία των δώδεκα ετών ασχολούνταν και με την κατασκευή των προικιών ενδυμάτων σε ομάδες. Η λεύκανση των υφασμάτων αποτελούσε δύσκολη δουλειά για τα μικρά κορίτσια, αφού απαιτούσε μεγαλύτερη σωματική δύναμη από αυτή που συνήθως διέθεταν, με αποτέλεσμα να απαιτείται συνεργασία με τα μεγαλύτερα σε ηλικία κορίτσια. Τα μεγάλα σε ηλικία κορίτσια λεύκαιναν τα υφάσματα των νεότερων κοριτσιών, τα οποία σε αντιστάθμισμα πραγματοποιούσαν άλλες βοηθητικές εργασίες.

Το κέντημα άρχιζε μετά τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου, που τελείωναν οι φθινοπωρινές αγροτικές εργασίες και τελείωνε το Μάιο με την έναρξη των ανοιξιάτικων αγροτικών εργασιών. Οι κοπέλες αλληλοβοηθούνταν και οι πιο έμπειρες εκπαίδευαν τις νεότερες και πιο άπειρες στο περίπλοκο κέντημα της γυναικείας καραγκούνικης ενδυμασίας.

Η διαφοροποιημένη αυτή καθημερινότητα δεν έχει ακόμη αποτυπωθεί πλήρως και η μόνη μέθοδος για να την αποτυπώσει κανείς είναι να προσφύγει στις προφορικές μαρτυρίες των γερόντων, που έζησαν κάτω από το καθεστώς αυτό της εκτεταμένης οικογένειας.

Βιβλιογραφία

- Cambell J. K., Honour, *Family and Patronage*, Oxford, Clarendon 1964.
 Halbwachs M., *Les cadres sociaux de la memoire*, Paris 1925.
 Halbwachs M., *La memoire colective*, Paris 1950.
 Levi - Strauss C., *Les Structures Elementaires de la parente*, Paris 1947.
 Sivignon, M., *Θεσσαλία, γεωγραφική ανάλυση μιας Ελληνικής περιφέρειας*.
 Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1992.

Αγγέλης Β., *Λαογραφικά της Πεδινής Θεσσαλίας και Στοιχεία της Ορεινής*, τ. Β', Αθήνα 1987.

Αλεξιάκης Ελευθέριος, *Η εξαγορά της νύφης. Συμβολή στη μελέτη των γαμήλιων θεσμών στη νεότερη Ελλάδα*. Αθήνα 1984.

Αντωνίου Αντώνης, *Γαμήλια έθιμα των караγκούνηδων της δυτικής Θεσσαλίας Το παράδειγμα της κοινότητας Ματαράγκας*, Καρδίτσα 1991.

Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία*, Β' έκδοση, ΕΛΛΑ 1995.

Ιωάννου-Γιανναρά Τατιάνα (επιστημονική επιμέλεια), *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά Αγγελικής Χατζημιχάλη*, Μέλισσα, Αθήνα 1978.

Καββαδίας Γ. Β., *Καραγκούνηδες 1 Συμβολή στην κοινωνιολογία των δοξασιών*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Αθήνα 1980.

Κατάκη Χ., *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*, Αθήνα 1984.

Μέγας Γεώργιος, *Θεσσαλικαί οικήσεις*, Αθήνα, Υφυπουργείο Ανοικοδομήσεως, 1946.

Μουσούρου Λ., *Η ελληνική οικογένεια*, Αθήνα 1984.

Σακκής, Δ.Α. (2001) Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας, Αθήνα, Τυπωθήτω.

Τσαγγαλάς, Κ., *Η γυναικεία караγκούνικη ενδυμασία, ιδιαίτερα σε μια θεσσαλική κοινότητα. Κατασκευή και λειτουργία*, Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ. Αθήνα 1993.

Τσιώλη Ζ., *Βλάχοι και Καραγκούνηδες της Θεσσαλίας*, Αθήνα 1980.

Ψιμόπουλος Δ.Χ., *Λαϊκά έθιμοτυπία*, Καρδίτσα 1909.

Εφημερίδες

Εφημερίδα Αναγέννησις Τρικάλων Σάββατο 19 Μαΐου 1923 Αρ. Φ. 4084.

Η θέση της γυναίκας μέσα από τα Αγραφιώτικα τραγούδια του αρραβώνα και του γάμου

Ροδάνθη Π. Νάνου

Πτυχ. Αγγλικής Φιλολογίας

Εθνικού Καποδιστριακού Παν/μίου Αθηνών

Περίληψη

Στόχος της εργασίας είναι να παρουσιάσει τη θέση της γυναίκας μέσα από τα εθιμικά τραγούδια του "Αρραβώνα και του Γάμου" του ορεινού συμπλέγματος των Αγραφών. Γίνεται αναφορά στο ρόλο της γυναίκας της ελληνικής υπαίθρου, στο ιστορικό - κοινωνικό πλαίσιο της προβιομηχανικής εποχής. Μέσα από δεκάδες εθιμικά τραγούδια ερευνώνται τα χαρακτηριστικά της γυναίκας/ νέας, νύφης, συζύγου, μάνας, πεθεράς, των σχέσεων αυτών στο ενδοοικογενειακό περιβάλλον και την Κοινότητα. Επίσης, εξετάζεται η γυναίκα ως "αντικείμενο ερωτικού πόθου", εστιάζοντας στους παράλληλους συμβολισμούς γυναίκας- "πέρδικας" και άντρα - "αετού". Μέσα από στίχους η γυναίκα της εποχής, μας προσκαλεί να ακούσουμε τη φωνή της, που έχει ξεχαστεί στο πέρασμα του χρόνου και των κοινωνικών αλλαγών.

The place of women as seen through the Agrafa songs of engagement and marriage

Rodanthi P. Nanou

English Literature Graduate

of the National Kapodistrian University of Athens

Abstract

The purpose of this study is to show audience the situation women lived in through traditional songs of "Engagement and Wedding" of Agrafa mountains. There is a reference to the woman of countryside, as regards to the history and society of pre-industrial era. From a variety of traditional songs there is an investigation of the traits of young women, brides, spouses, mothers -in-law, as well as the relationships of the family surrounding and the Community. Furthermore, woman is seen as an "object of lust", focusing at the parallel symbolisms of the "partridge" -woman and the "eagle"-man. Listening to the lyrics, the woman of that time, challenges us listening to her voice, which has been forgotten throughout all these years and the social alterations.

Αξιόλογη από κάθε άποψη η πρωτοβουλία να διοργανωθεί συνέδριο που διερευνά τη σχέση "Γυναίκα και Παράδοση", θέμα το οποίο δεν έχει ιδιαίτε-

Χορός και διαπραγμάτευση της έμφυλης ταυτότητας σ' ένα χωριό της Θεσσαλίας

Μάγδα Ζωγράφου

Καθηγήτρια Παραδοσιακού Χορού - Εθνοχορολογίας

T.E.Φ.Α.Α. Παν/μίου Αθηνών

Περίληψη

Οι σχετικές μελέτες για την καραγκούνικη παράδοση και νοοτροπία, ακολουθώντας τη δομο-λειτουργιστική θεώρηση υιοθετούν διακριτούς, αλλά συμπληρωματικούς ρόλους ανάμεσα στις γυναίκες και στους άνδρες, αποδίδοντας στις πρώτες έναν οικιακό ρόλο και μια μυστική, μαγικοθρησκευτική δράση και στους δεύτερους ένα δημόσιο ρόλο και μια δημόσια πολιτική και κοινωνική διαχείριση του οίκου. Σύγχρονοι μελετητές υποστηρίζουν ότι οι σχέσεις ανάμεσα στα φύλα είναι πολύ πιο σύνθετες απ' ότι η μέχρι τώρα έρευνα σχετικά με τον ελλαδικό χώρο έχει δείξει δίνοντας έμφαση στο διαχωρισμό του φύλου, στρέφοντας το ενδιαφέρον στη δράση των γυναικών και ανδρών και στη δυνατότητά τους να κάνουν επιλογές. Η εργασία αυτή εστιάζει στο πώς οι άνδρες και οι γυναίκες διαπραγματεύονται τις μεταξύ τους σχέσεις κατά τη διαδικασία του νυφοδιαλέγματος που είναι και ο κύριος σκοπός συμμετοχής και των δυο στο "Καραγκούνικο Σεργιάνι" (εθιμικό χορευτικό δρώμενο). Για την επίτευξη αυτού του στόχου χρησιμοποιείται η έννοια του 'διαλόγου' του Bakhtin και η χορευτική δράση, κατ' αναλογία με τη λογοτεχνική δραστηριότητα, εκλαμβάνεται ως κείμενο όπου ενυπάρχει η τάση προς την ομοιομορφία αλλά και η διαλεκτική διαφοροποίηση.

Ο "εσωτερικός διάλογος" που αναπτύσσεται ανάμεσα σε γυναίκες που επιτελούν και άνδρες που συμμετέχουν, αποσκοπώντας στη διαίωνιση της καραγκούνικης ομάδας, αποδυναμώνει τη θέση περί διακριτών ή ιεραρχημένων ρόλων και τα αντίστοιχα αντιπαρατιθέμενα σχήματα οικιακού / δημόσιου στη συγκεκριμένη περίπτωση και μεταθέτει το ζήτημα από την κατά φύλα διάκριση στις διεκδικήσεις και τα συμφέροντα των μελών και των δυο φύλων, με επίκεντρο τον οίκο και τη θέση τους στο εσωτερικό της καραγκούνικης ομάδας. Μέλημα της καραγκούνικης όπως και του καραγκούνι, είναι η επένδυση σε σημαντικές οικιακές σχέσεις και αυτό διατυπώνεται στο σεργιάνι στην κρυφή κουβέντα της γυναίκας με τον άνδρα, "σιώντας τις φούντες απ' τα 'κάμσα και κυματίζοντας τα 'λαγκιόλια" στο μπρος-πίσω του "στατικού μοτίβου" της χορευτικής αλυσίδας.

Dance and the negotiation of gender identity in a village of Thessaly, Greece

Magda Zographou

Traditional Dance Instructor - Ethnochoreology

from the T.E.F.A.A. University of Athens

Abstract

Previous structural-functionalist gender studies in Greece locate men and women in distinctive albeit complementary roles. Similarly, accounts of the "Karagouniki" tradition,

relate women to the domestic domain where they exercise a magico-religious agency and men to the public domain where they are directly implicated in economic, political and administrative affairs. Nevertheless, more recent studies highlight gender relations as being more complex and multidimensional than initially thought. Thus, contemporary ethnographic accounts of Greece focus on gender differences and the agency that men and women exercise in their decision-making processes.

The present study focuses on the practice of "nyphodialegma" (bride-picking) as this is performed during the "Karagouniko Seryani" (ritualistic dance event). Throughout the "Karagouniko Seryani" men and women negotiate their relations that will potentially conclude with a successful marriage. For the purposes of analysis the notion of 'dialogic' in the Bakhtinian sense will be employed and a comparative line between dance and literature will be drawn. Thus, dance is perceived as a text which carries the seeds of homogeneity and dialectical differentiation in a simultaneous fashion. This 'internal dialogue' between female dancing performances and male participation in the "Karagouniko Seryani" poses a critical rethinking of previous assumptions regarding hierarchical gendered roles and distinctive social domains in Greece. Focusing on the claims/demands and interests of both sexes as well as the household interests, this paper shifts the attention from gender towards collective and individual interests and agency.

The objective of the female "Karagouna" and the male "Karagouni" is a conscious 'investment' in domestic relations as this is materialised through the internal dialogue between men and women during the dancing performances of the "Karagouniko Seryani" as "[women] shake the tassels from their shirts and wave their ornaments" back and forth in a chain dance form.

Ήταν ένα ανοιξιάτικο βράδυ στο πλαίσιο μιας ευρύτερης έρευνας που αφορούσε στο Θεσσαλικό κάμπο, όταν κατεβαίνοντας από το τραίνο στο σταθμό της Λάρισας η ηχώ του τραγουδιού της Καραγκούνας που έβγαινε από τα μεγάφωνα του σταθμού με καλωσόρισε υποδεικνύοντάς μου ότι πατώ θεσσαλικό χώμα. "Άντε να πουλήσω και τη στάνη άντε να σου πάρω και γιορτάνι". Η ερωτική χροιά έρχεται με γλαφυρότητα να υποκρύψει τη γυναικεία παθητικότητα ως προς τη σχέση των δυο φύλων. Το μοντέλο της ανδρικής υπεροχής εκφραζόμενο με τους στίχους του τραγουδιού έρχεται να προτείνει την αναπαραγωγή και την ενίσχυση τρόπων συμβίωσης και συμπεριφοράς ως προς τα δυο φύλα, αν δεχθούμε ότι η εισαγωγή του ποιητικού κειμένου στην πατροπαράδοτη μελωδία είναι μεταγενέστερη. Μια αντίληψη και στάση που υποστηρίζεται και υποστηρίζεται από την ιδεολογική γραμμή του εθνο-κρατικού σχηματισμού - μιας και ο χορός Καραγούνα επιλέγεται από τις σχετικές ανθολογίες και τα σχολικά εγχειρίδια - ως συμβολική έκφραση που αντανάκλα την ιδεολογία, τον τρόπο ζωής και δράσης της καραγκούνικης εθνοπολιτισμικής ομά-

1. Για περισσότερη πληροφόρηση σχετικά με την ένταξη της Καραγκούνας ως αντιπροσωπευτικού χορού της Θεσσαλίας στο πλαίσιο της εθνικής εκπαίδευσης ο αναγνώστης μπορεί να προμηθευτεί τα αναλυτικά προγράμματα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και για τη γενικότερη 'υπερτοπική' αντιμετώπιση της ως δείγμα της ελληνικής εθνικής ταυτότητας τους "πρακτικούς οδηγούς" ελληνικών χορών.

δας και που τελικά έρχεται να σημειοδοτήσει ολόκληρη τη Θεσσαλία¹.

Η σχετική με το φύλο γενικότερη βιβλιογραφία που αφορά στην Ελλάδα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, από ερευνητική άποψη, εξαιτίας του πλούσιου εθνογραφικού - λαογραφικού υλικού. Οι έννοιες της *τιμής* και της *ντροπής*, της *παρουσίας* και *πραγματικότητας* και οι χωρικού τύπου αντιθέσεις *δημόσιο* / *οικιακό* / *εσωτερικό* / *εξωτερικό*, έχουν προωθήσει την αναπτυσσόμενη προβληματική σκιαγραφώντας το πώς οι αξίες και πρακτικές εντείνουν τον έλεγχο της σεξουαλικότητας καθώς και πώς οι ιδεολογίες θεωρούν και χειρίζονται τους έμφυλους ρόλους. Οι μελέτες αυτές αφορούν σε θέματα δύναμης ή κυριαρχίας στις σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών από γυναικεία ή ανδρική σκοπιά ή δίνουν έμφαση στο δρών υποκείμενο ή στη σχέση δομής και ανθρώπινης δράσης και στις διαπραγματεύσιμες σημασίες του φύλου ή ακόμα ασχολούνται με την ποικιλία των αντιλήψεων για το φύλο σε περισσότερο πολύπλοκα περιβάλλοντα όπως αυτά των εθνικών κρατών (ενδεικτικά, Du Boulay 1974, Dubish 1986, Hirshon 1989, Hertzfeld 1988, Παπαταξιάρχης 1992, Cowan 1998).

Από την άλλη πλευρά, οι σχετικές μελέτες για την καραγκούνικη παράδοση και νοοτροπία, ακολουθώντας τη λειτουργιστική θεώρηση υιοθετούν διακριτούς, αλλά συμπληρωματικούς ρόλους ανάμεσα στις γυναίκες και στους άνδρες, αποδίδοντας στις πρώτες έναν οικιακό ρόλο και μια μυστική, μαγικοθησκευτική δράση και στους δεύτερους ένα δημόσιο ρόλο και μια δημόσια πολιτική και κοινωνική διαχείριση του οίκου (Καββαδίας, 1980: 168). Όπως σημειώνει η Rosalto, οι λειτουργιστικές θεωρήσεις, που αποδίδουν συμπληρωματικούς ρόλους, όσο και οι χωρικές αντιτιξίες, αδυνατούν να δουν τους άνδρες και τις γυναίκες ανταγωνιστές σε μια διαρκή και δεσμευτική κοινωνική διαδικασία (στη Μπακαλάκη, 1994: 228). Είναι προτιμότερο, αντί να δίνουμε έμφαση στο διαχωρισμό του φύλου, να στρέψουμε το ενδιαφέρον στη δράση των γυναικών και ανδρών και στη δυνατότητά τους να κάνουν επιλογές με στόχο την επένδυση σε σημαντικές οικιακές σχέσεις (Theodousopoulos 1999: 611).

Καθώς οι πρακτικές είναι τρόποι και πεδία όπου οι αντιλήψεις για τα φύλα κατανοούνται και γίνονται πραγματικές (Cowan 1998: 23), θα εστιάσω στην ανάλυση που ακολουθεί στις σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών και στις αναφορές τους στο πλαίσιο μιας τελετουργικής πρακτικής που αφορά στο καραγκούνικο Σεργιάνι. Η εργασία αυτή προέκυψε από την πρόσκληση των οργανωτών για συμμετοχή σ' αυτό το συνέδριο, ενώ το έναυσμα για την ανάπτυξη της προβληματικής δόθηκε από ένα συμβάν κατά τη διάρκεια επιτόπιας έρευνας σε ένα χωριό της Θεσσαλίας, διασταυρωμένα και με πληροφορίες από γειτονικά καραγκούνικα χωριά. Επιλέγοντας την έννοια του 'διαλόγου' του Bakhtin (1981), θα επιχειρήσω να αναδείξω τον "κρυφό διάλογο" που διενε-

γείται κατά τις χορευτικές πρακτικές, μέσω των οποίων οι άνδρες και οι γυναίκες σκέπτονται και αναπαράγουν την τοπική τους κουλτούρα. Η έννοια του "κρυφού διαλόγου", συνιστά ένα δυναμικό εργαλείο για την κατανόηση του πολιτισμού, όπως η έννοια του μετασηματισμού ή του κειμένου. Κάτω από αυτή την οπτική, το σεργιάνι δε συνιστά έναν τόπο συμβολικής αντανάκλασης της καρραγκούνικης εθνοπολιτισμικής ομάδας αλλά και έναν τόπο συγκροτητικό του πολιτισμού της².

Ήταν μεσημέρι όταν φτάσαμε στο χωριό τη δεύτερη μέρα του Πάσχα. Το ζητούμενο που μας οδήγησε αυτήν τη συγκεκριμένη μέρα στο χωριό συνδεδεμένο με την ενασχόλησή μου σε εκπαιδευτικό πλαίσιο, ήταν η συλλογή χορών καθαυτών, ως φόρμα. Ένας προσανατολισμός που ίσχυε πριν από αρκετά χρόνια σε ακαδημαϊκό και ερασιτεχνικό πλαίσιο και εξακολουθεί σε αρκετό βαθμό να ισχύει μέχρι και σήμερα. Μια οπτική, προσανατολισμένη στη δυτική γραμμή σκέψης εκλαμβάνοντας το χορό ως προϊόν σταθερό και αναλλοίωτο στο χρόνο (Ζωγράφου 2003). Η συλλογή και καταγραφή των Καρραγκούνικων χορών θα πλούτιζε τη θέση της ανεύρεσης παραλλαγών ως προς τις κατά τόπους διαφοροποιήσεις των χορών του σεργιανιού ή ακόμα θα συνέβαλε και στην ενίσχυση της τελετουργικής διάστασής τους στον κύκλο του χρόνου. Λαογραφικές και θεατρολογικές μελέτες έχουν σημειώσει τη γονιμική διάσταση που αποκαλύπτεται στο σεργιάνι και συνδέεται με τον ημερολογιακό χρόνο και τη γυναικεία παρουσία (Ζωγράφου 1996), επισημαίνοντας με εστίαση στη γυναικεία παρουσία την "εξίσωση της γυναικείας ευκαρπίας με την ευκαρπία της γης" (Πούχνης 1989).

Ο προσανατολισμός του στόχου άλλαξε, όταν καθισμένοι στο καφενείο του χωριού περιμένοντας να αρχίσει το σεργιάνι και αφού είχε προηγηθεί συζήτηση με ντόπια πληροφορήτρια που αποτελούσε το μεσολαβητή πρόσβασής μας στο χωριό και το σεργιάνι, ένας από τους παρευρισκόμενους άνδρες μετά την αποχώρηση της μεσολαβήτριας καρραγκούννας μου είπε κρυφογελώντας: μην τις εμπιστευέσαι αυτές (εννοώντας τις γυναίκες). Ξέρεις τι πονηρές είναι; *Περνούσαν για να τις δούμε κρατώντας καλάθια με ρούχα για να τα πλύνουν στο ποτάμι και εκεί έφτιαχναν άλλα πράγματα. Έτσι έφτιαξαν και το σεργιάνι.* Η σύνδεση της παραπάνω δραστηριότητας με την τελετουργική πρακτική του σεργιανιού, συσχετιζόμενη και με τους σχετικούς σχολιασμούς των ανδρών και των γυναικών του χωριού, έρχεται να αμφισβητήσει τη θέση ορισμένων μελετητών που θεωρούν τον άνδρα ή τη γυναίκα να υπερισχύει σε ορισμένες τελετουργικές πρακτικές, θέτοντας το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο τα δυο φύλλα διευθετούν και διαχειρίζονται τις αξίες και διεκδικήσεις τους στη

2. Για τη μεταφορά της μηχανικής έννοιας στην ανθρωπολογία της γλώσσας, βλ. Τσιτσιπής (2005: 108), την οποία δανειζομαι κατ' αναλογία για τη γλώσσα του χορού

διαμόρφωση και αναπαραγωγή της κουλτούρας τους.

Όπως έχω ήδη αναφέρει, οι σχετικές με το σεργιάνι εκδοχές δίνοντας έμφαση στα χορευτικά τραγούδια και στην τελετουργική του διάσταση, επισημαίνουν, τη διάκρισή του από τελετουργικές πρακτικές που αφορούν κυρίως στους άνδρες, όπως για παράδειγμα τα Ρουγκάτσια. Τα ρουγκάτσια συνδέονται με το δωδεκάμερο και συνιστούν ένα χορευτικό δρώμενο όπου ο θίασος των μεταμφιεσμένων τελεστών με αντίστοιχη σκευή, διαφοροποιείται αισθητά τόσο ως προς τη μεταμφίεση όσο και ως προς τη συνολική δράση από το σεργιάνι. Σημειώνοντας τη διάκριση ανάμεσα σε ανδρικές και γυναικείες χορευτικές πρακτικές ορίζουν τους διακριτούς ρόλους ανάμεσα στα φύλα. (Ζωγράφου 1996). Η ενίσχυση αυτής της διάκρισης προκύπτει και από τη χορευτική δραστηριότητα αυτήν καθαυτήν στις εκδηλώσεις τους. Είτε πρόκειται για εκδηλώσεις με ημερολογιακή δέσμευση στον κύκλο του χρόνου, είτε για αυθόρμητες ή γαμήλιες πρακτικές όπου συμμετέχουν και τα δυο φύλα, οι γυναίκες χορεύουν με συνοδεία τραγουδιού ενώ οι άνδρες μόνο με τα όργανα. Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά: *οι άνδρες χορεύουν τους αμανέδες.*

Από την άλλη πλευρά και με έμφαση στη χορευτική πρακτική καθαυτή, το σεργιάνι έχει θεωρηθεί ως ένας "περπατητός" χορός παραγνωρίζοντας το σύνολο του χορευτικού ρεπερτορίου με βάση τα επί μέρους χορευτικά τραγούδια που το συγκροτούν. Η έμφαση στη χορευτική φόρμα - μια τάση που ακολουθεί τη δυτική γραμμή σκέψης, ως προς την έννοια του χορού, δηλαδή ως ρυθμική κινητική αλληλουχία και δεν λαμβάνει υπόψη τη σημασία του τραγουδιού και τη συμβολική γλώσσα του παρακάμπτοντας επίσης τη ρήση των ιδίων των Καρραγκούνων που λένε: "χορεύουμε τα τραγούδια μας" (ενδεικτικά, Ζωγράφου 2003: 77, 91).

Είναι δεδομένο ότι τα σεργιάνια δεν ήσαν ίδια. Η διαφορετική επιλογή ως προς το ρεπερτόριο των τραγουδιών καθόριζε και τα αντίστοιχα σεργιάνια, όπως τα σεργιάνια των φώτων, της αποκριάς, των πασχαλιάτικων αλλά και των κυριακάτικων γιορτών. Με το τραγούδι "για βγάτε πέντε λυγρές και δέκα μαυρομάτες", για παράδειγμα άνοιγε το σεργιάνι σε ένα χωριό την αποκριά με το "ήρθε Λαμπρή και Πασχαλιά" άνοιγαν τα Πασχαλόγιορτα. Διαφορετικά επίσης τραγούδια και με διαφορετική σειρά πλαισιώναν τα σεργιάνια των καρραγκούνικων χωριών. Έτσι, αν και αναφερόμαστε σε μια ενιαία εθνοπολιτισμική ομάδα η ετερότητα ως προς τα θεσσαλικά καμποχώρια είναι ορατή, σημειοδοτώντας διαφορετικά νοήματα που έδεναν τη συγκεκριμένη μέρα με τον τρόπο ζωής και σκέψης της συγκεκριμένης κοινότητας. Πέρα όμως από τα κοινά τυπικά και με ημερολογιακή δέσμευση σεργιάνια, υπήρχαν και τα αυθόρμητα και χαλαρά ως προς το τυπικό, τα καθημερινά. Αρκετές φορές μέσα στο

χρόνο, σύμφωνα με μαρτυρίες, τα κορίτσια κατά παρέες έφτιαχναν σεργιάνια έχοντας ως κοινό τις γειτονιές. Αν και στα πρώτα το τελετουργικό μαγικο-θηρσκευτικό συμφύρεται με το κοινωνικό, ενώ στα δεύτερα ο κοινωνικός χαρακτήρας εμφανίζεται περισσότερο έκδηλος και οι δυο περιπτώσεις αναδεικνύουν το υπόγειο ρεύμα που διατρέχει την επινοητική αυτή δράση που αναφέρεται στο σεργιάνι και που είναι το νυφοδιάλεγμα.

Το νυφοδιάλεγμα είναι μια ευρύτατα διαδεδομένη πρακτική στον ελλαδικό χώρο και οι τελετουργικές εκδηλώσεις συνιστούν τον κατ' εξοχήν τόπο εκδήλωσης αυτού του έθους. Οι δημόσιες εκδηλώσεις ήταν ο τόπος όπου πιάνονταν τα προξενιά μιας και η παρουσία μιας κοπέλας στο δημόσιο χορό αποτελούσε ένδειξη ότι ήταν έτοιμη για γάμο. Ως όρος, το νυφοδιάλεγμα ετοιμολογικά παραπέμπει σε μια παθητική στάση από την πλευρά των νεαρών γυναικών, με τη δράση να οριοθετείται στην πλευρά των ανδρών κι' ας παρουσιάζονται οι άνδρες ως θεατές. Στην περίπτωση του σεργιανιού είναι δεδομένο ότι οι άνδρες είναι θεατές, δε συμμετέχουν ενεργητικά εφόσον δεν τραγουδούν και δεν χορεύουν κατά την τέλεση του δρώμενου, όμως είναι αυτοί που θα διαλέξουν.

Έτσι αν σε επιφανειακό εξωτερικό επίπεδο η ανδρική παρουσία φαίνεται ως παθητική, σ' ένα δεύτερο επίπεδο η συμμετοχή στο χορό και η σκέψη γύρω από αυτήν των γυναικών συνδιαλέγεται με αυτήν των ανδρών για την επίτευξη του κύριου σκοπού στην αναπαραγωγή της κοινότητας και στη διαιώνισή της μέσα από το θεσμό του γάμου. Κατά τη διαδικασία επιτέλεσης του σεργιανιού ρώτησα τον ηλικιωμένο άνδρα με τον οποίο είχα συνομιλήσει στο καφενείο: *αφού τις θεωρείς πονηρές και το σεργιάνι είναι δική τους επινοήση για ποιο λόγο το παρακολουθείς; Κυττάζοντας αινιγματικά μου απάντησε: Τι νόημα θα έχει το σεργιάνι χωρίς εμάς; Η απάντησή του ήλθε να ταιριάζει με τη θέση της Μαρίκας. Μεταφέρω την αναπόλησή της σχετικά με την προετοιμασία του σεργιανιού, ως ενίσχυση του επιχειρηματός μου. Όταν ήτανε να βγούμε στο σεργιάνι λέγαμε: "φτιάχνετε να' μαστε όμορφες στα 'ρθον τα παιδιά κι απ' άλλα χωριά να μας δουν".*

Ο θεσμός του γάμου στην παραδοσιακή κοινωνία αποτελεί το επίκεντρο της κοινωνικής ζωής. Η ένωση των δυο φύλων και η δημιουργία της πυρηνικής οικογένειας, νομιμοποιείται μέσω του γάμου, προκειμένου να ανταποκριθεί στην πρώτη ανάγκη της τοπικής ή εθνοτικής συβιωτικής ομάδας, που είναι η αναπαραγωγή και η διαιώνισή της στο χρόνο. Κι' αυτό δεν είναι υπόθεση ατομική αλλά συλλογική. Γνωρίζουμε ακόμα και σήμερα τις απαξιωτικές, σ' ένα βαθμό, αντιλήψεις που συνδέονται με την κατηγορία του ανύπαντρου και εκφέρονται με διατυπώσεις όπως "έμεινε στο ράφι". Στην περίπτωση των καραγκούνηδων ο θεσμός του γάμου ήταν ιδιαίτερα επιτακτικός και η ευρεία οι-

κογένεια ήταν το μέσο για την οικονομική ευμάρεια του οίκου, επειδή ο κάμπος ήθελε πολλά εργατικά χέρια. Η ευρεία καραγκούνικη οικογένεια δε συνιστούσε μόνο ένα δυναμικό συστατικό της κοινωνικής δομής για την απόκτηση απογόνων και μάλιστα πολυάριθμων, αλλά διασφάλιζε και το απαραίτητο εργατικό δυναμικό που ήταν αναγκαίο για την εξασφάλιση οικονομικού και κοινωνικού κύρους. Αυτή η διάσταση ήταν τόσο σημαντική ώστε πριν από τη μεταρρύθμιση το "αγαρλίκι" να είναι θεσμός, η συνήθεια δηλ. να παντρεύονται μεγάλες γυναίκες με μικρούς άνδρες και όπου ο πατέρας του γαμπρού κατέβαλε ένα ποσό στην οικογένεια της νύφης επειδή έχανε εργατικά χέρια. Πρόκειται σύμφωνα με τον Καββαδία (ό.π.: 38) για αποζημίωση του πατέρα του γαμπρού στην οικογένεια της νύφης και όχι για τη γνωστή εξαγορά της νύφης.

Οπωσδήποτε ο γάμος δεν αποτελεί πράξη χειραφέτησης για τη γυναίκα. Οι γαμήλιες τελετές δεν αφήνουν περιθώρια βουλευτικής έκφρασης και η θέση της είναι μειονεκτική. Η νύφη παρουσιάζεται συνήθως παθητική και στο πλαίσιο της δεσποζουσας κοινωνικής ηθικής είναι υποχρεωμένη να αποδεχθεί και να σεβαστεί την υφιστάμενη βιοτική και εξουσιαστική νομιμότητα του οίκου. Αν και η θέση της νύφης εξαρτάται από την αντίστοιχη θέληση του συζύγου αυτή μεταλλάσσεται με τη συνολική ανάπτυξη των κντάρων της ευρείας οικογένειας και τη μετάβασή της σε γυναίκα-μητέρα. Ειδικά στους καραγκούνηδες, η μικρή ηλικία του γαμπρού δεν αφήνει περιθώρια για πρωτοβουλίες στο σύζυγο, προτάσσοντας το προνόμιο της αυθεντίας και της πείρας των ηλικιακά μεγαλύτερων (πεθερός, πεθερά, μεγαλύτερος αδελφός, θεός κλπ.). Οι μεγαλύτεροι θα διάλεγαν και ο γαμπρός θα συναινούσε. Αρκετά δημοτικά τραγούδια δίνουν μια εικόνα αποκαλυπτική της ρυθμιστικής σημασίας της ηλικίας και του συγγενικού δεσμού ως προς τη διαμόρφωση των εξουσιαστικών σχέσεων. Αν και υπάρχουν κάποια περιθώρια πρωτοβουλίας για τον άνδρα, η αντίρρηση από την πλευρά της κόρης οδηγεί σε έξοδο από τον οίκο ή φέρνει δεινά σ' αυτόν. Από την άλλη πλευρά η γυναίκα-μητέρα κατορθώνει να ασκεί σημαντικές εξουσίες στο εσωτερικό της οικογένειας υποκείμενη στη διακριτική ευχέρεια του ηγήτορα ή ηγητόρων της οικογένειας, όμως δύσκολα το αυτοτελές δικαίωμα παρέμβασης ή εκπροσώπησης της σύνθετης ενότητας γίνεται αποδεκτό από την κοινωνική ηθική. Αυτό δε σημαίνει ότι σπανίζουν και οι τάσεις ανατροπής της υπάρχουσας εξουσιαστικής και βιοτικής νομιμότητας της ομάδας³. Οι πληροφορητρίες μου επισήμαναν περιπτώσεις γυναικών που αναγκάστηκαν να πάρουν τα παιδιά τους και να φύγουν επειδή, ενώ δούλευαν και

3. Για τα γαμήλια τυπικά και τη θέση της νύφης βλ. ενδεικτικά στο Μερακλή (1986) και στη Ν. Διδασκάλου για την κατά φύλα διάκριση όπως αναπαρίσταται στο γάμο. Επίσης περισσότερα για τη σχέση ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και την κοινωνική ηθική όπως την αντιλαμβάνεται ο στοχαστής των δημοτικών τραγουδιών, βλ. αναλυτικότερα στον Κοντογιώργη (1979)

στο σπίτι και στα χωράφια, δεν έβλεπαν προκοπή.

Η προκοπή αναφέρεται στο κοινό συμφέρον της οικογένειας για οικονομική ευμάρεια και κύρος. Με γνώμονα αυτό η καραγκούνα δεν παύει να επιθυμεί τη συμμετοχή στην εξω-οικιακή εργασία. Είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω τραγούδι του σεργιανιού:

*Μαρη μ' γυρεύει δρεπάνι
Να πάει να θερίσει
Έφτιαξαν τα κθάρια,
Κυδώνιασαν τα στάρια.*

Η βούληση για εξω-οικιακή εργασία και η συμμετοχή σ' αυτήν ενισχύει τη θέση στο σπίτι και τις οικονομικές και κοινωνικές στρατηγικές της οικογένειας. Καθώς, όπως έχουν σημειώσει αρκετοί ερευνητές το ατομικό συμφέρον δεν μπορεί να διαχωριστεί από το συμφέρον του οίκου (Du Boulay 1974, Dubish 1986, Hirshon 1989), δεν μπορούμε να υιοθετήσουμε διαχωρισμούς ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες (Theodossopoulos, ό.π.). Ο συνδυασμός νοικοκυριού και εξωτερικής εργασίας, αποδυναμώνει το επιχείρημα οικιακού /δημόσιου για τη σχέση των φύλων που συνδέεται κυρίως με την μπουρζουαζία, δίνοντας στη γυναίκα δυνατότητες ελέγχου, μετασχηματίζοντας έτσι την κατά φύλα διάκριση στη διάκριση του οίκου (Theodossopoulos, ό.π.).

Το σεργιάνι είναι ο συμβολικός τόπος όπου η ικανότητα στο χορευτικό τραγούδι συνδέεται άρρηκτα με την ηθική, την εργατικότητα και τη νοικοροσύνη, όπως

αυτά απορρέουν από τη φροντίδα της αυτοπαρουσίασης, η οποία δεν παραπέμπει στο άτομο καθαυτό αλλά και στην οικογένεια που εκπροσωπείται. Η φροντίδα για τον εαυτό έτσι ώστε να γίνουν όμορφες για να τις δουν τα παιδιά που θάρθουν και από τα άλλα χωριά "είναι ηθική από μόνη της", αναφέρει ο Foucault (1997). "...Συνεπάγεται πολύπλοκες σχέσεις με τους άλλους καθώς δίνει τη δυνατότητα σε κάποιον να νέμεται τη σωστή θέση στην πόλη ή στην κοινότητα ή στις διαπροσωπικές σχέσεις, είτε σε σχέση με ανώτερους άρχοντες είτε με φίλους. Η έννοια της ηθικής συνίσταται από όλους τους κώδικες και κανόνες που έχουν καθιερωθεί και δεν είναι ζήτημα απλής υποκειμενικότητας, αλλά ο πρώτος τρόπος υποκειμενοποίησης από τον οποίο ο εαυτός προβάλλει προς ένα δοσμένο περιβάλλον από νόρμες και ηθικούς σκοπούς πρακτικών ενεργειών και 'δυνάμει' ειδών της ηθικής ύπαρξης". Αυτοί οι κανόνες και οι ηθικοί σκοποί αναπαρίστανται συμβολικά κατά την επιτέλεση του χορευτικού δρώμενου που επιβεβαιώνονται και ενισχύονται αναπαραγόμενοι με βάση τους στίχους των τραγουδιών:

*Ανοίξτε λου- βρε λουλουδάκια μου
Ανοίξτε λουλουδάκια μου (για να 'μορφήνει ο τόπος) δις*

*Τότε κι εμείς κι εμείς θ'ανθίσουμε
Τοτέ κι εμείς θ'ανθίσουμε (για να 'μορφήνει ο τόπος) δις*

ή

*Ήρθε Λαμπρή κι Πασχαλιά που λεν Χριστός Ανέστη
Ν-αλλάζουν μάνις τα πιδιά τ'ς και πιθιρές τις νύφες τ'ς*

*Να πάρει κόρη απού σειρά κι απού καλό νταμάρι
Να ξέρει ρόκα κι αργαλειό, να ξέρ' για να υφαίνει.*

Καταλήγοντας, στην παρουσίαση αυτή επιχείρησα να δείξω, μέσα από την αναπαράσταση του σεργιανιού, ότι η έρευνα για τη χορευτική πρακτική με εστίαση στο Σεργιάνι μπορεί να αποτελέσει τόπο διερεύνησης των βαθύτερων αντιλήψεων και πρακτικών που αφορούν στις σχέσεις των δυο φύλων. Η αναλυτική πρακτική που προηγήθηκε βασισμένη στη θέση ότι οι σχέσεις ανάμεσα στα φύλα είναι πολύ πιο σύνθετες απ' ότι η μέχρι τώρα έρευνα έχει δείξει σχετικά με τον ελληνικό χώρο, εστίασα στο πώς οι άνδρες και οι γυναίκες διαπραγματεύονται τις μεταξύ τους σχέσεις μέσα από τη διαδικασία του νυφοδιαλέγματος, που είναι και ο κύριος σκοπός συμμετοχής και των δυο στο σεργιάνι. Επιχειρηματολόγησα ότι το σεργιάνι δε συνιστά μια γυναικεία χορευτική

πρακτική, όπως ευρύτατα διατυπώνεται και ότι δεν υφίσταται διαχωρισμός ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες, αλλά μπορεί να θεωρηθεί ως "εργαλείο σχέσεων" (ό.π.).

Ο "κρυφός διάλογος" που αναπτύσσεται ανάμεσα σε γυναίκες που επιτελούν και άνδρες που συμμετέχουν, αποσκοπώντας στη διαιώνιση της καραγκούνικης ομάδας, αποδυναμώνει τη θέση περί διακριτών ή ιεραρχημένων ρόλων και τα αντίστοιχα αντιπαρατιθέμενα σχήματα οικιακού / δημόσιου στη συγκεκριμένη περίπτωση και μεταθέτει το ζήτημα από την κατά φύλα διάκριση στις διεκδικήσεις και τα συμφέροντα των μελών και των δυο φύλων, με επίκεντρο τον οίκο και τη θέση τους στο εσωτερικό της καραγκούνικης ομάδας. Μέλημα της καραγκούνικης όπως και του καραγκούνη είναι η τιμή και το γόητρο του οίκου τους (Καββαδίας, ό.π., 173) και αυτό διατυπώνεται στο σεργιάνι στην κρυφή κουβέντα της γυναίκας με τον άνδρα, "σιώντας τις φούντες απ' τα 'κάμσα και κυματίζοντας τα 'λαγκιόλια" στο μπρος-πίσω του "στατικού μοτίβου" της χορευτικής αλυσίδας.

Βιβλιογραφία

- Cowan, J. 1998. *Η Πολιτική του Σώματος. Χορός και κοινωνικότητα στη Β. Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Du Boulay, J. 1974. *Portrait of a Greek mountain village*. Oxford: Calendon Press
- Dubish, J. 1993. 'Foreign Chickens' and other Outsiders: Gender and Community in Greece. *Am. Ethnology* 20, 272-87
- Hertzfeld, M. 1988. *The Poetics of Manhood. Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press
- Hirshon, R. 1989. *Heirs of the Greek catastrophe: The social life of Asia Minor refugees in Piraeus*. Oxford: Calendon Press.
- Foucault, M. 1997. Ethics: Subjectivity and Truth. In 'Essential works of Michel Foucault, 1.
- Καββαδίας, Β. Γ. 1980. *Καραγκούνηδες*. Αθήνα: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών
- Κοντογιώργης, Γ. 1979. *Η Ελλαδική Λαϊκή Ιδεολογία*. Αθήνα: Ν. Σύνορα
- Μερακλής, Γ. Μ. 1986. *Ελληνική Λαογραφία. Ήθη και Έθιμα*. Αθήνα: Οδυσσεύς
- Παπαταξιάρχης, Ε. 1992. Ο Κόσμος του Καφενεείου. Ταυτότητα και Ανταλλαγή στον Ανδρικό Συμποσιασμό. Στο *Ταυτότητες και φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα*. Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ.). Αθήνα: Καστανιώτης
- Πούχγεο, Β. 1989. *Λαϊκό Θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια*. (Συγκρι-

τική Μελέτη). Αθήνα: Πατάκης

Rosalto, M. 1994. Χρήση και κατάχρηση της ανθρωπολογίας: Σκέψεις για το φεμινισμό και τη διαπολιτισμική κατανόηση. Στο *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*. Α. Μπακαλάκη (επιμ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Σερεμετάκη, Κ. Ν. 1994. *Η τελευταία Λέξη στις Ευρώπης τα Άκρα*. Αθήνα: Ν. Σύνορα

Σκουτέρη- Διδασκάλου, Ν. 1984. *Ανθρωπολογικά για το Γυναικείο Ζήτημα*. Αθήνα: Ο Πολίτης

Theodossopoulos, D. 1999. The Pace of the Work and the logic of the Harvest: Women labour and the olive harvest in a Greek Island Community. *Institute of the Royal Anthropological Institute*, 5, No. 4, 611-626

Τσιτσιπής Λ. 2005. *Από τη γλώσσα ως αντικείμενο στη γλώσσα ως πράξη*. Αθήνα: Νήσος

Ζωγράφου, Μ. 1996. Ευετηρικά λαϊκά χορευτικά δρώμενα: Μια πρώτη ανάγνωση. Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου, *Λαϊκά Δρώμενα: Παλιές Μορφές και Σύγχρονες Εκφράσεις*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού

Ζωγράφου, Μ. 2003. *Ο χορός στην Ελληνική Λαϊκή Παράδοση*. Αθήνα: Art Work

